

TREĆI GLAS

coming out i lezbejke u Srbiji

Labris - organizacija za lezbejska ljudska prava
Beograd, 2009. godina

TREĆI GLAS

coming out i lezbejke u Srbiji

Izdavač:

Labris - organizacija za lezbejska ljudska prava, Beograd

Republika Srbija

Telefon: 011/3347 401, 33341 855, 064 700 82 93

e-mail: labris@labris.org.rs

www.labris.org.rs

Autorka:

Sunčica Vučaj

Uredila:

Radenka Grubačić

Tehničko uređenje, prelom i dizajn korica:

Adorjan Kurucz

Fotografija:

Biljana Stanković Lori (kovčežić za radionicu o coming outu)

Lektura i korektura:

Radenka Grubačić

Štampa:

Standard 2, Beograd

Tiraž: 1000

Beograd 2009.

Izdavanje ove publikacije pomogao je

SIGRID RAUSING

TRUST

Sva prava zadržava izdavač. Za svako korišćenje, umnožavanje i stavljanje u promet dela teksta ili teksta u celini potrebna je saglasnost Labrisa.

SADRŽAJ

Nešto poput uvoda	5
“PONOSNA da budem TAKVA, mnogo više nego TA”	9
Izvestan pogled na istorijat coming out teme u lezbejskim i feminističkim organizacijama u Srbiji	9
Umetničko aktivističke tendencije: Lezbejke u fokusu	17
Od Lezbejske nedelje, pa do seminara “Na slovo, na slovo...L”	21
Saopštenje za javnost 8. MART – Međunarodni dan borbe za prava žena.....	24
Radionica o lezbejskom coming out-u	30
U susret mogućem Danu ponosa	31
Coming out	33
Uvod	33
Teorija: modeli coming out-a	34
Konfuzija identiteta	35
Upoređivanje identiteta	35
Tolerancija identiteta	37
Prihvatanje lezbejskog identiteta	38
Ponos na svoj identitet	39
Sinteza identiteta	40
Kritike modela Kasove	40
Troidenov model coming out-a	41
E. Koleman - coming out i veze	46
A roditelji?.....	48
Danas: savremena mišljenja.....	49
A kategorije?.....	50
Zaključak.....	52

O ćutnji i glasu	53
A lezbejke? Treći glas ili “progovoriti sebe”	58
Šta su lezbejke rekle o svom coming out-u	63
Uvod	63
Plan i metode istraživanja	64
Kontekst	65
Lićno.....	66
Intervjui.....	67
Šta su intervjui sa lezbejkama doneli	68
Lezbejke i njihove majke: Ćerke za ceo život?	74
Društveni dijalog: lezbejski identitet i akcija	81
Rećnik pojmova.....	83
Bibliografija	93
LGBT organizacije u Srbiji.....	99
LABRIS - o organizaciji.....	101

Nešto poput uvoda

Ovaj tekst nastaje tokom dužeg perioda progovaranja i razgovaranja sa lezbejkama, ali i kao neminovan odgovor zaboravljanju (ignorisanju, ćutanju, nevidljivosti...) kao utemeljene strategije patrijarhalnog koncepta uperenog prema Drugima i na kraju, kao snažna i nežna potreba da se čuju konkretni glasovi lezbejki u našem društvu.

Rad na razotkrivanju lezbejskog identiteta je na neki način napor da se da glas tišini, odnosno gromoglasnoj buci koja stoji iza nje. Taj rad je započeo saradnjom sa Labrisom i našim zajedničkim procesom rada na coming out-u lezbejki pre tri godine. Nije mi lako da na ovom mestu kažem ima li promena za koje su svi uvek veoma zainteresovani. Dok je trajao ovaj proces rada na knjizi, trajao je i život. Moja dobra i draga prijateljica se posle dugo priprema i razgovora autovala svojim roditeljima i otvorila nove izazovne životne procese, a dugogodišnja partnerka jedne od mojih sagovornica umrla je od raka u ranim tridesetim...Ne mogu mnogo da govorim o promenama, ali mogu da kažem ovde među nama, da je lezbejski život pun lepote, ali još uvek omeđen mučnim ljudskim neprihvatanjem.

Posebno i nežno se ovde zahvaljujem Novosadskoj lezbejskoj organizaciji, Ženama na delu i kafe-u *Planet*, na solidarnosti i prepoznavanju značaja koji siguran i promišljen prostor ima za lezbejke u našem društvu.

Zahvaljujem se svakoj lezbejki koja je prepoznala važnost učešća u kreiranju ovoga teksta, na hrabrosti i otvorenosti da podeli deo sebe i svog iskustva u razgovoru sa mnom. Za mene je ovaj rad

bio neprocenjivo životno iskustvo, pre svega. Maštala sam da ću na ovim stranama moći da stavim ime svake sa kojom sam razgovarala, dopisivala se i razmenjivala tokom ovog procesa i lično se zahvalim, ali to nije moguće, pa sam odlučila da izostavim i imena onih koje su se izborile sa tim strahom. Pričale smo i o tome. I dalje određen broj lezbejki ima strah da javno stavi svoje ime iza svog iskustva. Zato moramo nastaviti da radimo dalje...

Labrisu se zahvaljujem na poverenju, podršci i neverovatnom strpljenju tokom naše saradnje.

Na kraju, volela bih da verujem da dolazi vreme u kojem ćemo mi, lezbejke u našem društvu, imati još više načina da učinimo svoju egzistenciju vidljivijom i prihvaćenijom. Na tom putu, vidim, predstoji nam i dalje puno rada sa paradama moći.

U Beogradu, novembar, 2009.

Sunčica Vučaj

[**Coming out** – razotkrivanje] reći sebi i drugima, odnosno izaći iz ćutanja o svom identitetu. Izlaženjem iz ćutanja izlazi se iz izolacije i negiranja i objavljuje se drugima pravo na drugačiji život.¹

[**Coming out** – proces objavljivanja] tj. samorealizovanja, samostanovljavanja sebe kao žene koja voli žene.²

[“**Coming out**”] ili razotkrivanje sopstvene seksualne orijentacije, odnosno javno i otvoreno istupanje i afirmisanje vlastite (homo) seksualne orijentacije.³

[**Coming out** – razotkrivanje] sintagma, koja potiče iz fraze *coming out of the closet*, već se ustaljeno upotrebljava u značenju javnog i otvorenog istupanja i afirmisanja vlastite (homo)seksualne orijentacije. Javlja se u dve ravni: kao samootkriće i kao manje ili više javna obznana. U aktivizmu ili *queer* teoriji, razotkrivanje zadobija dimenziju političkog čina opiranja i suprotstavljanja heteroseksizmu.⁴

Coming out ...lična revolucija, javno ispoljavanje svojih identiteta, orkestrirana dreka onoga što mislimo da jesmo, rušenje dominantnog poretka legalizma, koje je ozakonio koncept privatnosti kao neprikosnoveno dobro...⁵

---

1 Čitanka, od A do Š o lezbejskim i gej ljudskim pravima, 3. dopunjeno izdanje, (autorke/autori tekstova Diana Miladinović...et al; ur. Marija Savić), Labris- organizacija za lezbejska ljudska prava, 2009, Beograd, str. 267

2 Mapiranje mizoginije u Srbiji: Diskursi i prakse (ur. Marina Blagojević), Asocijacija za žensku inicijativu, 2000, Beograd, str. 609

3 *Ka nehomofobičnoj srednjoj školi, Analiza dela srednjoškolskih udžbenika u vezi sa tretmanom homoseksualnosti*, (ur. D. Maljković), Gayten- LGBT Centar za promociju prava seksualnih manjina, 2008, Beograd, str.198

4 *Unutra/Izvan, gej i lezbejska hrestomatija*, (ur. D. Fas), Centar za ženske studije, 2003, Beograd, str.410-411

5 gAY (tO) 2, mAGAZIN ZA QUEER TEORIJU I KULTURU, gAYTEN IGBT, 2002, Beograd, str.28

**Posvećujem ovu knjigu osećanju ponosa
...o, da, moguće je živeti lezbejski život...uprkos**

“PONOSNA da budem TAKVA, mnogo više nego TA”⁶

*Zovem se uvek govorim glasno
Zovem se ljubi me strasno
Zovem se volim da me žene jebu
Zovem se volim da me žene jedu
Zovem se živim u tvome gradu
vrata do tebe*

Čarna Ćosić⁷, 2008.

Izvestan pogled na istorijat coming out teme u lezbejskim i feminističkim organizacijama u Srbiji

Okvir za sagledavanje lezbejskog coming out-a na ovom mestu podrazumeva aktivistički kontekst rada organizovanih feminističkih i lezbejskih grupa u Srbiji. Na temu coming out-a, neke stranice su već ispisane, pa je bilo lako doći do njih, neke opet nigde nisu bile zapisane, jer su se “zaglavile” u nekim ženskim folderima, pa su oživele, a na neke poznatije se iznova podsećamo... Ovaj pogled ili osvrt nije zamišljen da prikaže sveobuhvatan rad na temi razotkrivanja lezbejskog identiteta, već da ukaže na neke alternative naspram društvene politike heteroseksualne hegemonije, a sa ciljem očuvanja krhkih niti kontinuiteta feminističkog aktivizma

---

⁶ Rečenica preuzeta iz transkripta sa radionice, videti u Markunova, Š., *Druge među nama – lezbejke*, u *Žene za mir, Žene u crnom*, 1999, Beograd, str. 85

⁷ *Lutkice za devojčice, životna priča Čarne Ćosić (1974-2006)*, (ur. Veronika Mitro i Biljana Stanković), Novosadska lezbejska organizacija, Novi Sad, 2008, str.11

na našim prostorima. Ovo je jedan mogući pogled iznutra, iz lezbejske i gej zajednice, ka spolja, ali i prema nama samima.

* * *

ARKADIJA - gej lezbejski lobi bila je prva osnovana organizacija, pokret⁸ kojim se ispisuju početne stranice gej i lezbejskog aktivizma i kao takva je bila svojevrsni coming out u teškim društvenim prilikama Srbije na samom početku devedesetih godina. Lepa Mladenović piše o počecima okupljanja i rada u tom vremenu: *“U grupi je bilo puno muškaraca i malo žena, samo nekoliko nas. Prvo smo se malo gledali, kako ko izgleda, da li nam se smeši. Većina nas se nikada pre nije videla na jednom mestu- toliko nas u našem gradu! Ah, kako je to bilo uzbudljivo, nismo jedine! Videla sam ih na slikama, u knjigama, u Njujorku, ali ne u Beogradu. Da, to su važne kote u mapama naše žudnje! U istoriji grada! U udžbenicima o društvenim pokretima. Prvi put: četiri lezbejke se dogovaraju na javnom mestu⁹.”*

Mirovni ženski pokret kod nas je od svojih početaka tretirao lezbejsku egzistenciju. Radionice u okviru godišnjih skupova Žena u crnom, a koja su okupljala žene iz raznih krajeva bivše Jugoslavije, regiona i sveta otvarala su pitanja coming outa¹⁰ stvarajući pogodno tle i za one koje su imale potrebu da osveščuju, ili da se outuju kao deo svog (ženskog/rodnog) identiteta i ulaganja u feministički

---

8 DRUGI, *od patrijarhalne konstrukcije do alternativne politike*, Žene u crnom, Queeria, 2006, Beograd, str.161

9 *Prvo je stiglo jedno pismo - Petnaest godina lezbejskog i gej aktivizma u Srbiji i Crnoj Gori, 1990 -2005*, (ur. Ljiljana Živković), Labris, 2005, Beograd, str. 7

10 Pogledati dva teksta: Markunova, Š., *Druge među nama – lezbejke*, u Žene za mir, Žene u crnom, 1999, Beograd, str. 84-88 i Mršević, Z., *Imamo li kostur u ormanu?*, u Žene za mir, Žene u crnom, 1998, Beograd, str. 169 -172

i pacifistički aktivizam. Poznata je činjenica da su lezbejke često (pa tako i kod nas) nositeljke mirovnih inicijativa i započinjanja projekata/programa i organizacija koje se zalažu za pravednije društvo. Odgovornost da se sopstveni identiteti promišljaju i da se o tome otvoreno razgovara sastavni su deo mirovne politike, ali i dubokog ličnog promišljanja - "Za feminističku lezbejku, rat je situacija koja rastavlja na delove".¹¹ Lezbejke i mir: jedna dimenzija mašte.

Tako je i bilo u godinama rata, kada su mnoge lezbejke podržavale razne ženske grupe, organizovale se, učestvovala i bile solidarne. Ali bilo je i lezbejki koje su postajale nacionalistkinje na heteroseksualan način. Pristupajući grupi/grupama koje su slavile naciju i teritoriju, kao i mržnju prema Drugom, nalazile su potporu za svoj identitet, jer nisu imale lično "mesto" svoje lezbejske egzistencije.

U godinama koje će nastupiti, do današnjih dana, Žene u crnom će, uključujući i druge feminističke mirovne grupe i inicijative, u manjoj ili većoj meri uvek pružati svoj snažan aktivistički doprinos borbi protiv homofobije i heteronormativnog društvenog konstrukta.

Do 1995. godine, kada se u Arkadiji okupilo dovoljno politički zainteresovanih lezbejki, lezbejski deo organizacije je odlučio da se odvoji i oformio je lezbejsku grupu Labris. No i do tog perioda grupa je imala redovna okupljanja, kao i radionice petkom. Jedan od ciljeva Labrisa je bio "Rad na prihvatanju sebe", jer su se grupi priključivale žene koje su u značajnoj meri interiorizovale mržnju, strah i negaciju i imale su poteškoće da prihvataju sopstvene želje i potrebe. Jedna od najznačajnijih tema na kojima se intenzivno radilo bila je tema coming out-a, i to u cilju osnaživanja lezbejki i podrške razvoju lezbejskog identiteta. Opet, aktivistkinje su, u to vreme, svoje coming out-e pravile uglavnom u okviru grupe. Društvene okolnosti devedesetih (kao i danas uostalom ali primar-

---

11 ...*Opet bih bila lezbejka - Prvih pet godina rada, 1995 - 2000, Labris, 2001, Beograd, str.55*

no na neki drugi način) bile su izrazito homofobične¹². Mnoge aktivistkinje su imale strah, ali su, uprkos istom, javnost upoznavale sa radom organizacije i sa postojanjem lezbejki u našem društvu. Najvažnije je bilo to što su zajednički radile na prevazilaženju straha i sopstvenom osnaživanju. Neke se sećaju da je rad na ličnom coming out-u na neki način, bio i lična odgovornost aktivistkinja, ali i sa lezbejkama koje su se povremeno okupljale, učestvovala u pojedinim aktivnostima ili, pak, dolazile na radionice. Sa druge strane, nisu sve aktivistkinje podjednako “napredovale”, pa su i zbog svoje različitosti u tom smislu, doživljavale (u grupi, ponekad i od drugih pojedinki) odnos ka pitanju razotkrivanja svog identiteta kao napor i pritisak kome su, takođe, različito - odolevale. No, iako relativno zatvorena, (a pre svega, zbog sredine opterećene mržnjom prema Drugima) grupa je za mnoge žene predstavljala podsticajnu sredinu za otvoreni razgovor o lezbejskoj egzistenciji. Nadahnute tim podsticajem, lezbejke su kreirale mnoge aktivnosti, akcije.

Novine Labris su redovno pokrivala ovu značajnu temu. U periodu od 1995 -1997. godine objavljeno je čak četiri broja te sjajne publikacije u koju je bilo utkano tako puno predanog, promišljenog i hrabrog rada nekoliko lezbejki.¹³

Koliko je bilo važno osveščivati i razotkrivati svoj lezbejski identitet kroz lični rad, da bi se stiglo do konkretnih političkih akcija govore

---

12 Evo i jednog primera iz tog vremena: “Za vreme akcije pisanja lezbejskih grafita, 5.maja, 1995, četiri aktivistkinje Labrisa su napala tri muškarca od kojih su dvojica držala hokej palice. Pod pretnjama jednoj da će je ubiti, drugoj da ide u školu, dvema su polomili naočare i jednu teško fizički napali. Napad je bio još jedan čin mržnje prema lezbejkama, pošto je jedan od njih prolaznicima pritom govorio: “Ovo su lezbejke!” (Labrys, J., *Istorija lezbijskog pokreta u Srbiji*, u Ka vidljivoj ženskoj istoriji, Ženski pokret u Beogradu 90-tih (ur. Marina Blagojević), Centar za ženske studije, istraživanja i komunikaciju, 1998, Beograd, str.260

13 Labrys J., *Istorija lezbijskog pokreta u Srbiji*, u Ka vidljivoj ženskoj istoriji, Ženski pokret u Beogradu 90-tih (ur. Marina Blagojević), Centar za ženske studije, istraživanja i komunikaciju, 1998, Beograd, str. 262

i sledeće rečenice: “*A u međuvremenu smo radile na svojim životima kroz redovne radionice. Ko smo mi u homofobičnom svetu? Šta nas plaši, odakle naši strahovi i sramote? Šta želimo znati o sebi i drugim lezbejkama? Želje, snovi, erotika lezbejske žudnje...sve su to bile teme o kojima smo razmenjivale iskustva. Stavljati doživljaje u reči za mnoge je bilo jako teško, upravo zato što su lezbejke stigle iz sveta “bez mapa i bez jezika”, kako je davno rekla Adrienne Rich¹⁴. Upravo zato nam je bilo tako jako važno da govorimo jedna drugoj, jer mnoge od rečenica koje smo izgovorile u Labrisu, nikada i nigde pre toga nismo se usudile reći.*”¹⁵

Šest godina po formiranju autonomne grupe Labris kao i svežih novih inicijativa i grupa lezbejki i gejeva u našoj zemlji, 2001. godina (nepunu godinu po padu režima u Srbiji) donosi aktivističku i političku odluku o organizovanju prvog Dana ponosa u našoj zemlji. Priprema tog događaja, koja je trebalo da bude proslava različitosti na ulicama glavnog grada je predstavljala sintezu dugogodišnjeg rada aktivistkinja i aktivista za lezbejska i gej prava u našoj zemlji. Očekivan sa nestrpljenjem i dubokim uzbuđenjem, počeo je sa veličanstvenom povorkom hrabrih lezbejskih aktivistkinja koje su nosile balone duginih boja od Slavije prema Trgu Republike. Ti veličanstveni baloni u duginim bojama i aktivistkinje sa hrabrim srcem¹⁶ koje su ih sa ponosom i nadom nosile bile su, u tom trenutku sinonim coming out-a u društvu opterećenom teškim bremenom

---

14 Adrienne Rich je “pesnikinja, feministkinja, lezbejka i majka jevrejskog porekla. Rođena je u SAD, 1929.” (pogledati više u predgovoru/predgovorima: Rich, A., *Prisilna heteroseksualnost i lezbijska egzistencija*, Kontra, 2002, Zagreb, str. 14) Njena najvažnija dela su *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution* (1976) i *Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence* (1986).

15 *Prvo je stiglo jedno pismo, Petnaest godina lezbejskog i gej aktivizma u Srbiji i Crnoj Gori*, 1990 -2005, (ur. Ljiljana Živković), Labris- organizacija za lezbejska ljudska prava, 2005, Beograd, str.8

16 Pogledati dokumentarni film “Ima mesta za sve nas”, autor/ka delvan i Tanja Kuprešanić, Produkcija Labris u saradnji sa Gayten LGBT, Beograd, 2003.

homofobije i mržnje prema Drugom. Iako hrabro i sa brigom, preuzevši direktno na sebe rizik coming out-a prema celokupnom društvu, kao svojevrsni javni lezbejski politički čin, skup koji praktično nije ni počeo, završio se bolom i našim povređenim ljudskim telima¹⁷. Dan ponosa pod nazivom Ima mesta za sve nas nasilno je prekinut direktnim nasiljem pripadnika fašističkih grupa, uz podršku pojedinih predstavnika Srpske pravoslavne crkve i udruženo sa nereagovanjem policije.

Od daljeg ustrajavanja na ličnom radu i aktivističkom angažmanu se nije odustajalo ni posle ovog snažnog bola i prolivene krvi po ulicama glavnog trga prestonice. Lezbejke su puno govorile o Danu Ponosa kao o coming out-u - političkom društvenom činu koji se ovoga puta i sada sasvim javno nije ticao samo seksualnih manjina, već čitavog našeg društva.

Obeležavanje Dana Ponosa u Beogradu je ostavilo svoj neizbrisivi trag i dok i dalje odzvanja eho otpora ostajanju u mraku i ćutnji...“*odbijam da poštujem taj “izbor tamnice”, dakle dopustiću sebi slobodu da otvoreno “pljujem” po aktu zauzimanja ovakvog, zatočeničkog položaja, ne ograđujući se – u skladu sa toliko prisutnom dušebrižničkom retorikom političke korektnosti – od napada na subjekta privatnog **birdcage**-a. Naprotiv, ja ga osuđujem i izričem mu smrtnu presudu. Naravno, sve je upućeno takvom “izolovanom” subjektu, ne konkretnoj individui, adresirano je laži, i istini te laži prikrivenosti, odnosi se na identitet utvare, ne na presveto meso. To znači da pozivam na ličnu revoluciju, na **coming out**, na javno ispoljavanje svojih identiteta, na orkestriranu dreku onoga što mislimo da jesmo, na rušenje dominantnog poretka legalizma, koje je ozakonio koncept privatnosti kao neprikosnoveno dobro, kao “metafizičko Vjeruju” svog veoma fizičkog impresionizma. “Sve odvratne stvari cvetaju u mraku”, uči nas Wilde, a lično je, naglašavaju feministkinje, veoma političko: prebijanje na **gay**- paradi, kao ispoljavanje tog ličnog, javno je bilo drakonski sankcionisano mikro-genocidom “očišćenja” prakse genitalnih*

---

17 Više na snimku B92 na: <http://www.youtube.com/watch?v=WlbeeKmAo7U&feature=related>

*iskliznuća prema pravoslavnim kanonima ispravnog i "prirodnog". Jedna privatnost nije dobila **carte blanche** svoje manifestacije, već crveni, krvavi karton isključenja. Zbog toga je uključenje u tu scenu, pojavljivanje u javnoj sferi dejstva, ili, ako vam je aktivistički termin **visibility** draži, upravo subverzivni čin koji vodi slobodi, slobodi da se svojla dragila poljubi na ulici, da se vodi upravo "normalan" život, nasuprot onom drugom normalnom, heteroseksualnom, lažnom, pri-nudnom. Nije li stara dilema laž ili istina sada na sceni?..."¹⁸*

U narednim godinama, počinje otvaranje novih lezbejskih i GL-BTIQ grupa i inicijativa.

Jedna od njih je i Gayten LGBT¹⁹ koji je proistekao iz Arkadije i aktivnog učešća svojih aktivistkinja i aktivista u "Kampanji protiv homofobije". Iste godine organizacija se registruje i započinje i vodi projekat pod nazivom "Coming Out With Nick I".²⁰ Naime, sam naslov projekta bio je inspirisan jednom veoma važnom činjenicom, a to je da mnogi gejevi i lezbejke vrlo često jedino na Internetu, mogu da razotkriju svoj ("pravi") identitet i po prvi put upoznaju druge gejeve i lezbejke koristeći svoje *nick names* (nadimke). Projekat je, osim što je nosio tako specifično ime kojim odslikava jednu vrstu realnosti socijalizacije lezbejki i gejeva u našoj zemlji, zapravo bio veoma važan i u smislu aktivnog i vidljivog istupanja u javnosti, jer je imao za cilj artikulaciju javne prisutnosti homoseksualnosti. Vremenski gledano, ovaj projekat se odvijao godinu dana pre obeležavanja Dana Ponosa (koji je bio 30.juna, 2001. godine, prim). Važno je da imamo to na umu. Angažovanjem na polju umetničke prakse, označio je, na izvestan način, javno nepostojeći homoseksualni identitet u medijima. "Coming Out With Nick I" se sastojao

---

18 Maljković, D., *Dvostruka scena prikrivanja*, u GAY (tO) 2, mGAZIN ZA qUEER tEORIJU i KULTURU, gAYTEN IGBT, 2002, Beograd, str.28

19 Više na: www.gay-serbia.com/gayten_lgbt/

20 *Prvo je stiglo jedno pismo, Petnaest godina lezbejskog i gej aktivizma u Srbiji i Crnoj Gori*, 1990 -2005, (ur. Ljiljana Živković), Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava, 2005, Beograd, str.21

od niza izložbi, raznovrsnih umetničkih radova, senzualne teatarske instalacije “Hissing Sonnets”, dokumentarnog filma “Double Exit” i javne tribine o gej i lezbejskim pravima u Srbiji.²¹

U oktobru, 2003. godine, Gayten LGBT organizuje drugi deo projekta “*Coming Out With Nick II*”. Ovoga puta projekat je bio postavljen na internacionalnom nivou sa pokušajem da prikaže izbor queer izložbi, teorije, radionica i dokumentarnih filmova. Predstavljanjem različitih formi/strategija queer²² kulture u Beogradu, otvorena je javna diskusija koja je tada bila podjednako važna za osnaživanje civilnog društva, ali i za osnaživanje queer ekspresije unutar LGBT zajednice u Srbiji.²³

Godine 2004. se ponovo osvežava ideja o organizovanju i obeležavanju novog Dana Ponosa. Određuje se juli mesec, ali u međuvremenu i mnogo pre jula meseca, grupa aktivista i aktivistkinja organizovana u okviru grupe PRIDE otkazuje ga. Naime, jedan od tri osnovna razloga koji su naveli/e kao razlog bio je teškoća upravo u vezi sa coming out-om. U to vreme i dalje je bilo teško osigurati veću grupu aktivista i aktivistkinja koja bi organizovala skup, jer je bilo potrebno i važno da te osobe budu javne i autonomne u svom identitetu.²⁴

Naredne godine smo ponosno proslavili petnaestogodišnjicu lezbejskog i gej aktivizma u našoj zemlji. Puno je urađeno, još mnogo osnaživanja nam je potrebno.

---

21 *Prvo je stiglo jedno pismo, Petnaest godina lezbejskog i gej aktivizma u Srbiji i Crnoj Gori, 1990 -2005*, (ur. Ljiljana Živković), Labris - organizacija za lezbejska ljudska prava, 2005, Beograd, str.21

22 Pogledati Rečnik pojmova na kraju knjige.

23 *Prvo je stiglo jedno pismo, Petnaest godina lezbejskog i gej aktivizma u Srbiji i Crnoj Gori, 1990 -2005*, (ur. Ljiljana Živković), Labris - organizacija za lezbejska ljudska prava, Beograd, str. 29

24 Velzel, van Liselotte, *Down and out in Belgrade: An Ethnographic Account on the Everyday Life Experiences of Gays and Lesbians in 2004*, Beyond the pink curtain – everyday life of LGBT people in Eastern Europe, (ed. By R.Kuhar, J. Takács), Mirovni Institut, 2007, Beograd, str.19

Umetničko aktivističke tendencije: Lezbejke u fokusu

Od 2003. godine počele su intenzivno da se pojavljuju umetničko aktivističke inicijative koje, sa jedne strane, imaju za cilj da osnažuju lezbejski identitet, ali i da u manjem ili većem javnom prostoru “progovore” o lezbejskom životu. Svakako sjajan primer tog višegodišnjeg predanog angažmana jeste rad trupe “ACT women”²⁵

---

25 ACT women (art club taboo women)

Neformalna lezbejska aktivističko-teatarska grupa “ACT women” nastala je 2003. godine. Oformile su je lezbejske aktivistkinje ženskih organizacija koje su se prethodno dugi niz godina bavile aktivizmom jednako kao i lezbejskom i ženskom kulturom. U toku individualnog rada shvatile su da je bitno oformiti posebnu grupu koja će za cilj imati jaku kulturnu potporu u ženskom radu i misiju okrenutu ka ostvarivanju vidljivosti raznih diskriminacija u društvu. I to ne samo u odnosu prema ženama, već i kada je u pitanju seksualna orijentacija, nacionalna pripadnost, socijalni status, fizička sposobnost...Naše teme govore o nasilju, emancipaciji, destrukciji patrijarhata, masturbaciji, istopolnom partnerstvu, samohranim majkama, ženama sa invaliditetom, nacionalnim manjinama, Romkinjama...

Kontinuirano i godinama šire kroz edukativne radionice, nove pozorišne produkcije, festivale, seminare i razgovore, vidljivost i važnost lezbejske umetnosti.

ACT women su: **Zorica Zoe Gudović**, rođena 1977. godine u Beogradu. Queer feministkinja, apsolvantkinja Art Menadžmenta na Akademiji lepih umetnosti u Beogradu. Od 1995. uključena u rad i istraživanje neformalnih i angažovanih pozorišnih formi, a od 1998. u rad feminističke grupe “Žene na delu”. Spaja umetnost i aktivizam u cilju promene postojeće svesti i društvenih odnosa. Suosnivačica je Act Women i jedna od osnivačica aktivističke grupe “Queer Beograd”. Radi kao pozorišna edukatorka i performerka u zemlji i inostranstvu. Učestvovala na festivalima u Beogradu, Novom Sadu, Ljubljani, Zagrebu, Skoplju, Beču, Danskoj, San Francisku, Berlinu. Takođe radi i kao organizatorka i producentkinja različitih kulturnih dešavanja.

Biljana Stanković - Lori, rođena 7.03.1974. u Novom Sadu, gde je završila studije srpskog jezika i književnosti. Osnivačica je feminističkog teatra FENS i aktivističkog teatra ACT Women. U oba teatra je aktivna u pisanju tekstova, kreiranju kostima, povremeno i scenografiji, a u FENS teatru se bavi sporadično i režiranjem. Do sada je imala preko 180 nastupa i učestvovala je u više od 20 različitih performansa. Aktivno se bavi perkusionom muzikom (bubnjevi, zvečke) kao i aktivizmom za ženska ljudska prava. Koordinatorica je

“PONOSNA da budem TAKVA, mnogo više nego TA”

U saradnji sa Labrisom, “ACT women” su stvarale i izvodile jedinstvene performanse koji su za teme imali različite aspekte lezbejske egzistencije. Negujući svoj specifični “sobni teatar”, sa drugim lezbejkama, na intiman način, otvarale su pitanja coming out-a, ljubavi i radosti, ali i nasilja, odbačenosti, uopšte - života u homofobičnom društvu.

Evo primera jedne takve predstave koja se izvodila javno:

“DROP DEAD DARLING”

režija: Biljana Stanković-Lori i Zoe Gudović

performerke: Biljana Iličić, Biljana Stanković-Lori i Zoe Gudović

tehnička podrška: Diana Matijašević

Glavna tema performansa tiče se opstanka u istopolnoj zajednici. Dve žene su kečerke. To je veštačka borilačka veština bez tradicije i istorije. Isto kao što lezbejski način života ima nevidljive tragove i sećanja, i ovde je sve *incognito*. Postoji neprestano pretvaranje radi društvene prihvatljivosti. Tekst se fokusira i na ekonomsku slabost žena koje ne mogu da se nose sa globalističkim tendencijama u društvu. Svaka je promenila hiljadu poslova, tražeći kolektiv koji je ne diskriminiše, ali su obe završile u veštačkom svetu kečiranja kako bi mogle da opstanu. Pošto je sav taj koncept “poslovanja” korumpiran i izopačen, one odlučuju da se povuku i žive u siromaštvu dok god budu mogle da izdrže. To im je jedino sigurno mesto.

Novosadske Lezbejske organizacije – NLO. Radi i kao pozorišna edukatorka u grupi ACT Women. Učestvovala na mnogim internacionalnim i domaćim festivalima i manifestacijama. Trenutno istražuje spoj ritmike pokreta i prirode glasa u komunikaciji sa porukama svoga identiteta.

ACT Women HRONOLOGIJA: **Drugi pogled** (Kikinda, 2003), **Drop dead darling** (Zagreb, 2003), **Travelling with the wind** (Danska, 2004) i **Transritmična kuhinjska terapija** (Beograd, Novi Sad, Beč, Ljubljana, Zagreb, Sežana, Maribor, Kutina, Skoplje, Zlatibor, Sarajevo 2004-2008).

Međutim, stara prijateljica konstantno pokušava da ih ohrabri i nađe im neki posao. Ništa drugo nije izvesno, osim ponovnog takmičenja u kečiranju za žene. *Smashing Zoe* i *Evel Lori* ponovo oblače svoje pocepane kostime i kreću po nagradu od 10.000 eura. Njihov izlazak u javnost je ponovo obojen lažnim identitetom i one odustaju od imidža fajterki koje zabavljaju publiku, tako što borbu zamenjuju igrom zavodjenja i seksa. Publici pokazuju svoj pravi identitet. Sudinica nije u mogućnosti da izabere pobjednicu, pa publici daje da odluči.

Smisao ovog performansa je da ne postoji pobjednica, već da se ideja i borba sa društvenim sistemom, a za prava žena zapravo - prihvati. Tekst na početku performansa govori o iskustvima žena koje rade tzv. muške poslove i teškoćama opstanka na teškim radnim mestima. Globalizam se proziva kao nametnuta ideologija života. Žensku egzistenciju gutaju svakodnevne diskriminacije i poniženja u cilju preživljavanja. Istopolno partnerstvo se poredi sa veštačkom borilačkom tehnikom, gde je smisao zabava za druge, a koja na kraju prerasta u direktno suočavanje sa istinom. Interaktivni pristup je ovde važan, jer izaziva druge u pogledu sopstvene homofobije.

Izveden na FAKI festivalu u Zagrebu 2003, performans je dobio specijalnu nagradu publike.

Ovo svakako nije jedini, ali je svakako važan primer umetničko aktivističke forme koja je imala za cilj da makar na trenutak, u prostorima u kojima rade, sreću se, i stvaraju lezbejke, podseti, osvesti ili podstakne na izazove razotkrivanja lezbejskog identiteta.

Od 2005. godine, Queer Beograd kolektiv²⁶ započinje organizovanje queer festivala, na kojima su posebnu pažnju javnosti privlačili performansi koji su – pored diskusija i akcija - bili svojevrsna priredba

---

26 Više na: www.queerbeograd.org

“PONOSNA da budem TAKVA, mnogo više nego TA”

odigravanja, razigravanja i otkrivanja identiteta i kao takvi bili neka vrsta autovanja, koja osim što je osveživala, istovremeno je i zabavljala.

Očigledno to nije dovoljno, i pojavljuje se **Festival L' Art Pour L'Action - Umetnost radi akcije**, koji predstavlja rad lezbejki koje se bave (ili pak ne) umetnošću, ali koje su svoje umetničke izraze posvetile lezbejskom identitetu, odnosno kako one kažu: “Dobar način za izraziti sebe.”

Aktivistkinje Novosadske lezbejske organizacije započinju svoj predani lezbejski *grassroot* posao sa lezbejkama u Novom Sadu 2004. godine osnivanjem organizacije (i to je sada druga lezbejska organizacija u našoj zemlji) a već dve godine kasnije, 2006. pokreću pomenuti Festival. Nastavljaju i dalje da ga izvode i do danas, po treći put, govoreći i podsećajući nas glasno i otvoreno da “lezbejska umetnost stoji kao na promaji, ili je utonula u LGBT umetnost, u kojoj ispada iz klišea koji je *mainstream* ili sa *queer* pozicije, koja na ovim prostorima ne daje jasnu političku sliku u odnosu na lezbejsku egzistenciju i ne imenuje (iz raznih razloga) ono što je lezbejsko...”²⁷

---

27 Više na:

<http://www.n-l-o.org/content/%E2%80%99art-pour-l%E2%80%99-action>

Od Lezbejske nedelje, pa do seminara “Na slovo, na slovo...L”

“Imamo potrebu da se izrazimo kao lezbejke, kao što letnja zemlja treba kišu.”

Odri Lord, Sestra Autsajderka, 2002.

Od samog početka rada Labrisa, uočljiva je tendencija intenzivnog aktivističkog rada na sebi, kao i novih žena koje se uključuju u rad organizacije. Politički aktivistički rad lezbejskih aktivistkinja nije moguć bez kontinuiranog rada na sopstvenoj homofobiji, bilo kroz susrete sa drugim aktivistkinjama, pokretanje novih programa ili kroz radionice.

Junu 1997. godine na Pohorju u Sloveniji, u organizaciji feministično lezbične skupine Kasandra iz Ljubljane i Labrisa iz Beograda organizovan je prvi skup lezbejki iz država bivše Jugoslavije. *“Tokom ovih šest dana, slušale smo jedna drugu, čule smo različita iskustva o kompleksnosti lezbejske egzistencije u heteropatrijarhalnom društvu. Nije bilo lako, bilo nam je divno. Radile smo kroz radionice, što je mnogima od nas pomoglo da se ohrabrimo u svojim lezbejskim identitetima, kako bismo osnažile svoj privatni život i političke aktivnosti. Pokazalo se da smo prevazišle nacionalne i državne granice i susrele se kroz iskustva naših lezbejskih egzistencija. Potvrdilo se da je mržnja prema lezbejkama legitimizirana kroz društvene, državne i kulturne institucije, a isto tako i kao deo našeg ličnog života; i da je oslobođenje od homofobije proces u kome smo potrebne jedna drugoj.”* (iz završnog dokumenta Skupa lezbejki iz država bivše Jugoslavije – *Lezbejska prava su ljudska prava*)²⁸

---

28 Labrys, J., *Istorija lezbijskog pokreta u Srbiji*, (str. 266-267) u Ka vidljivoj ženskoj istoriji, Ženski pokret u Beogradu 90-tih (ur. Marina Blagojević), Centar za ženske studije, istraživanja i komunikaciju, 1998, Beograd, str. 266-267

Druga lezbejska nedelja – skup lezbejskih aktivistkinja iz ex-yu pod nazivom “*Budi to što jesi*” organizovan je 2000. godine u Somboru. Učestvovalo je 64 lezbejke i to je jedna nova snaga koja govori o tome koliko lezbejke bivaju osnaženije svojim okupljanjima i međusobnom podrškom. Labris nastavlja dalje sa umrežavanjem i prevazilaženjem bolnih granica određenih ratom i homofobijom u svakodnevnim životima lezbejki.

Coming out je među najvažnijim temama. Iza skupa ostaje puno zapisa, nekoliko dokumenata, tekstova, citata. Najviše energije nose upravo oni koji su povezani sa otvaranjem i osveščivanjem lezbejskog identiteta.”...**Žena.** *Dugo mi je bilo potrebno da tu reč lišim pežorativnog prizvuka koji se odnekud- oduvek uz nju lepio. Isto toliko je bilo potrebno da počnem da se sa njom identifikujem. Šta zapravo želim da kažem? Želim da kažem da mi je Lezbejska nedelja stigla prekasno. Prekasno za sve one godine nemoći da se definišem, prekasno za sve one godine osujećenosti i nepripadanja protiv kojih sam se svim silama borila nemo. Uvek sama – protiv ustaljenih i nepravednih normi i uvek sama - za bezimenu žudnju za srodnim bićem za koje sam osećala da jeste žena, ali sam osećala još više da nije savršena. I onda, posle svega toga i posle stotinu radionica na slične teme, dođe i ta Lezbejska nedelja na kojoj, konačno, shvatim da ta koja nije savršena, sam zapravo – ja.*

*Jer, ta koja nije 100% lezbejka na Lezbejskoj nedelji sam baš – ja, doduše možda su i još neke, ali to već nije moj problem. Dakle, pristala sam da dođem na skup koji jeste lezbejski i super mi je u tom homogenom okruženju, ali ne pristajem da se prepoznam u zajedničkom imenu. Ne mogu reći da me to sad muči, niti da sam imala noćne more zbog toga, ali u trenucima kada mi je (k'o beli dan) bivalo jasno da je svaka od žena oko mene duboko svesna posebnosti situacije koju ja živim decenijama, doživljavala sam jednu blaženu sigurnost, kakvu ranije nikada nisam osećala. **Lezbejka.** Dugo mi je bilo potrebno da tu reč lišim pežorativnog prizvuka koji se odnekud-oduvek uz nju lepio. Koliko će mi biti potrebno da se sa njom identifikujem – ne*

*znam, ali znam da je počelo.*²⁹

Nastavlja se rad na razvijanju pozitivnog lezbejskog identiteta i tako je 2004. godine održan seminar “*Važno je ne biti sama*”, namenjen mladim lezbejskim aktivistkinjama iz država bivše Jugoslavije, na Braču u organizaciji Kuće Seka iz Hrvatske i Labrisa iz Beograda. Osnovni cilj seminara je bio da ohrabri i motiviše mlade aktivistkinje iz gradova u kojima nema LGBT organizacija, na razvijanje pozitivnog identiteta, lezbejsku solidarnost i umrežavanje.³⁰

U periodu koji sledi pojavljuje se jedna nova tendencija vezano za razotkrivanje lezbejskog identiteta, a to je Labrisova kampanja podrške roditeljima, prijateljicama i prijateljima lezbejki i gej muškaraca, pod nazivom “*Ponosna na svoje roditelje*”, a koja će obuhvatiti TV spot, radio džingl, štampane materijale, info telefon i savetovalište.

“Želimo da podržimo roditelje, prijateljice i prijatelje lezbejki i gej muškaraca u procesu prihvatanja seksualne orijentacije svog deteta i/ili osobe do koje im je stalo tako što ćemo im omogućiti prostor da se više informišu o ovoj temi, da sa drugima koje/i imaju slična iskustva podele svoja osećanja, da se osnaže i shvate da nisu sami i da ih podržimo da iz ovog procesa izađu snažni,” je važan društveni tekst u obraćanju javnosti. U okviru kampanje Labris pokreće psihološko savetovalište za roditelje, prijateljice i prijatelje lezbejki i gej muškaraca u okviru kojeg će sa stručnjakinjom moći da razgovaraju o problemima sa kojima se suočavaju. Takođe, korisnicama/korisnicima će biti omogućeno i učenje kroz grupni rad i razmenu iskustava i osećanja sa drugim roditeljima, prijateljicama i prijateljima lezbejki i gej muškaraca.

---

29 ...*Opet bih bila lezbejka - Prvih pet godina rada*, 1995 – 2000, Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava, 2001, Beograd, str. 47

30 *Prvo je stiglo jedno pismo - Petnaest godina lezbejskog i gej aktivizma u Srbiji i Crnoj Gori*, 1990 -2005, (ur. Ljiljana Živković), Labris- organizacija za lezbejska ljudska prava, 2005, Beograd, str. 32

Ovo je trenutak u kome su se stekli uslovi da se organizuje i sprovede program a za koji je potrebno puno truda i osnaživanja iznutra u okviru organizacije, ali i pojedinačno. Na ovom mestu prenosim Labrisovo Saopštenje za javnost povodom 8. marta – Međunarodnog dana borbe za prava žena, 1996. godine.³¹

Otvoreni iskaz majke jedne lezbejke svakako je iskorak ka otvorenijem radu i zalaganju za otvoreniju lezbejsku egzistenciju u našem društvu. Kao takvo, na neki način je i preteča pomenute kampanje, a i višegodišnjeg rada savetovališta za lezbejke koje će u velikoj meri doprineti osnaživanju lezbejki koje ne mogu da otvoreno govore o svom lezbejskom identitetu kako bi živele dostojanstveniji život.

Saopštenje za javnost

Labris – grupa za lezbejska ljudska prava

8. MART – Međunarodni dan borbe za prava žena

Moje dete je lezbejka

Ranije nikada nisam razmišljala o ženama koje imaju sklonosti prema ženama. Prvi put sam o tome čula kada su mi rekli za dve žene iz komšiluka. Drugi su stalno govorili da su one nastrane. Pomislila sam – sirote one. Tada, kada još nisam znala za ono što sada znam, izgledalo mi je da one nikad neće biti srećne.

Moje dete je bilo veselo, lepo i zdravo. Moj suprug i ja smo joj sve pružili što je bilo u našoj moći. U početku je izlazila sa nekim mladima, ali onda duže vremena nije imala nijednog. Kad sam je prvi put pitala zašto nema dečka – ona mi je odgovorila: “Nikad ga neću imati.” To me je zbunilo. Palo mi je na pamet – nije valjda lezbejka? Gde smo pogrešili? Htela sam da verujem da je to možda samo jedna faza u životu i da će je to proći. Međutim, pitala sam se, šta sa decom? – Dugo nisam mogla o tome da razgovaram. No, uvek sam polazila

---

31 ...Opet bih bila lezbejka - Prvih pet godina rada, 1995 – 2000, Labris-organizacija za lezbejska ljudska prava, 2001, Beograd, str. 85

od toga da je ona moje dete i da je ja volim šta god da ona uradi sa svojim životom.

Onda smo po drugi put razgovarale i ona mi je rekla da je već dve godine sa jednom ženom i da im je veoma lepo. Bila je srećna.

Moja mama mi je govorila: "Ako si ti srećna, onda sam i ja srećna." Polako sam shvatala da ako je moja kćerka dobro, meni to ne može da smeta. Tada je počelo da me zanima kakav je odnos između dve žene, kako se to događa i dosta sam razgovarala sa svojom kćerkom, dok nisam sve prihvatila. Što se mene tiče, ne mora svaka žena da ima decu.

Njih dve su već četiri godine zajedno, a ja im pomažem u svemu. Nažalost, vidim da im okolina nije mnogo naklonjena i da sporo prihvata njihov način života. I moj muž se tek u poslednje vreme privikava na sve to. On je prilično zastarelih shvatanja.

Ja više nemam dilema. Mislim da je ljubav najvažnija u životu, a njih dve se mnogo vole. Prosto je milina videti ih zajedno. Ja sada imam dve kćerke.

U Beogradu, februar, 1996. godine

Tokom višegodišnjeg rada Savetovaništa za lezbejke, pojavljuje se nekoliko tema koje su značajne, a jedna od njih je i koliko nedostatak pozitivnih *role* modela utiče na coming out lezbejki.³²

Iz svog dugogodišnjeg iskustva u radu sa lezbejkama u okviru Savetovaništa, Dušica Popadić, psihološkinja koja je prevashodno specijalizovana za rad na traumi preživljenog nasilja, navodi da su lezbejkama koje, inače, tragaju za ličnim i društvenim uporištima, veoma potrebne osobe sa kojima bi se mogle identifikovati. Da su im potrebne osobe sa LICEM, IMENOM i PREZIMENOM. Na taj način je moguć razvoj samopoštovanja, koje se podstiče interakcijom sa osobama koje nam znače. Taj proces je neizvestan i težak,

---

32 Popadić, Dušica, *Koliko nedostatak pozitivnih role modela utiče na coming out lezbejki?*, u *Pravo na lezbejsku egzistenciju u Srbiji*, Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava, 2006, Beograd, str. 63-73

budući da u to vreme i dalje postoji mali broj aktivistkinja koje su javne u svom političkom lezbejskom radu. Uporišta jesu gej i lezbejske organizacije koje rade, odnosno njihovo samo postojanje, ali je jasno da je potrebno dodatno raditi na osnaživanju unutar samih organizacija, čime bi se stvorili bolji uslovi da i one koje nisu aktivne politički (mnoge lezbejke to ni ne žele, ali su im informacije uvek važne) budu otvorenije u vezi sa svojim lezbejskim identitetom.

Godine 2006. Labris objavljuje brošuru o ličnim pričama lezbejki i coming out-u pod nazivom “Šta ti srce kaže”.³³

Ideja je bila da se pošalje poziv lezbejkama da se prijave i ispričaju priču o jednom svom coming out-u, i da se šest, sedam priča pribeleži i objavi kako bi bile podsticaj drugim lezbejkama da rade na otvaranju svog identiteta, a drugima opet da prošire okvire o potrebi lezbejki u našem društvu da budu prihvaćene. Ono što je bilo važno jeste da je na kraju zabeleženo i objavljeno šesnaest priča i da se većina intervjuisanih žena i devojaka potpisala svojim imenom iza toga. To je naravno, bio jedan važan korak, koji upotpunjava mnoge prethodne napore koji su se činili u okviru feminističkog i lezbejskog/gej aktivizma kod nas.

U narednim godinama koje dolaze, dva su programa koja su važna. To su Lezbejsko feministička akcija (LFA) i program “*Na slovo, na slovo L*”. Naime, poslednja Lezbejska nedelja je organizovana 2004. godine i kao takva je okupljala veliki broj lezbejki iz bivših republika bivše Jugoslavije koje su radile na osnaživanju svoga identiteta. Među njima nisu bile samo lezbejske aktivistkinje, već i lezbejke kojima je bilo nešto važnije osnaživanje sopstvene lezbejske socijalizacije, i u nešto manjoj meri upoznavanje sa događanjima na aktivističkoj LGBT sceni.

Posle nekoliko godina, lezbejke feministkinje pokreću inicijativu na sastanku u Zagrebu o tome šta za nas znači feminističko lezbej-

---

33 *Šta ti srce kaže, Lične priče lezbejki o coming out-u*, (ur. Ljiljana Živković, Sunčica Vučaj), Labris- organizacija za lezbejska ljudska prava, 2006, Beograd

ski aktivizam, i potrebi da razgovaramo o lezbejskom separatizmu kao potrebi i pravu, kao prostoru za lični rast i samoosnaživanje, ali i o razlici između lezbejskog separatizma pre 30 godina i sada, o lezbejkama u mainstream LGBT politici, o Paradama ponosa u Istočnoj Evropi, o lezbejskoj seksualnosti unutar kompulzivno heteroseksualnog erotskog kodeksa. Poslednji, drugi LFA skup je održan krajem 2007. godine u Novom Sadu i organizovala ga je Novosadska lezbejska organizacija – NLO. Skup je, svakako, bio važna politička prilika za susret i razmenu, ali je otvorio i napetost u odnosu na stavove i osećanja koja imamo prema različitim temama (sve se čine podjednako egzistencijalnim bilo da govorimo o seksualnosti ili o Danu ponosa) među nama. Umesto da (nas) osnaži u svojim lezbejskim političkim težnjama, priča o lezbejskom separatizmu, a koja počiva bazično na lezbejskom feminizmu (iako ne u potpunosti), iznela je na površinu, osim dobrih diskusija, isto tako i situacije nametanja rigidnih uloga, kao situacija u kojima rodna različitost lezbejki nije uvek dobrodošla. Lezbejska zajednica već dovoljno trpi zbog činjenice da moramo da budemo iste ili kako su drugi zamislili da mi treba da budemo, ili da svaka eventualna razlika među nama mora da bude opravdana moralno i politički, da bismo to i same sebi priređivale. Takve i druge situacije osiromašuju naše kapacitete koje tako brižljivo i godinama gradimo, uključujući i naše razumevanje svega onoga što čini lezbejsku egzistenciju, lišavajući je tako izvanredne mogućnosti da bude još otvorenija.

Značajno je da lezbejski feminizam počiva i gradi svoju politiku na vrednostima. No, događa se da upravo zbog insistiranja na svojoj političnosti nameće rigidna ograničenja i gotovo neprobojne granice, koja onda opravdava svojim teorijskim postavkama. Politika jeste važna, ali ne, ako zarad nje (odnosno njenog jednostranog tumačenja), lezbejke ne prevazilaze svoju uglavnom ranjivu socijalizaciju.

Queer (o)pozicija, opet, svojom postavkom o otvorenoj (rodnoj) politici daje “rešenja” iz kojih lezbejski feminizam može da na(u)ći,

pre svega u vezi sa “našim” kategorijama koje su važne, ali ipak privremene i nesavršene. I tako, u svojoj otvorenosti i propustljivosti u definicijama, queer politika, na našoj sceni, biva ponekad bezrazložno p(r)opustljiva za nasilje, opravdavajući ga na različite načine.

Ne pokazuju sve feminističke organizacije kod nas otvorenost za lezbejke u svojim redovima. To je prilično osujećujuće za lezbejke koje žive u manjim mestima, pa im je rad i politika lokalne feminističke grupe često (i ne uvek i ne nužno) bliska. Bilo bi razumljivo da to bude prostor u kojem bi se lezbejke mogle autovati ili biti podržane da ne idu same kroz taj proces, ali to često nije slučaj. Postoje lezbejke koje rade u feminističkim grupama i ne mogu da govore o svom lezbejskom identitetu, a to nije samo slučaj sa manjim gradovima kod nas. Feministkinje se, često, “spolja” percipiraju kao lezbejke, odnosno da su sve feministkinje lezbejke i to nekada ume da ometa rad grupe, naročito ako ona deluje u manjoj sredini. Poznato je da je to mehanizam kojim se ženama odriče kontrola i njihova nezavisnost u drugim oblastima društvenog rada. Tako dobijamo situacije u kojima se bilo kakva rasprava o “rodu”, feminizmu ili “seksualnim pravima” preusmerava na govor o “izopačenim” seksualnostima, ili da se uzima kao govor koji promovise “seksualnost”.³⁴ Tome se odupiremo i ponekad smo uspešne.

Ovim se na neki način vraćamo na davne početke rada Labrisa kada je prepoznato da su feminističke grupe “naklonjenije” lezbejkama, nego što je to slučaj sa gej organizacijama, ali i to da ni sa jednima, niti sa drugima, nije došlo do “potpunog razumevanja”.³⁵

No, ako se osvrnemo i na queer tendencije koje prilično često održavaju lezbejsko gotovo nevidljivim, čini se potrebnim i važ-

---

34 *Izbrisano iz teksta: Kako se seksualnost koristi da bi se napalo organizovanje žena* (izveštaj napisala Sintija Rotšild), Rekonstrukcija Ženski fond, 2007, Beograd, str. 32

35 Labrys, J., *Istorija lezbijskog pokreta u Srbiji*, u *Ka vidljivoj ženskoj istoriji, Ženski pokret u Beogradu 90-tih* (ur. Marina Blagojević), Centar za ženske studije, istraživanja i komunikaciju, 1998, Beograd, str.262

nim da se podsećamo da se tim pitanjem nastavimo da bavimo, ali otvorenije nego do sada.

Ključ, dakle, verovatno leži u boljoj komunikaciji i ulaganju napora svih nas da još bolje nego do sada (i pre svega, između sebe) razumemo različitost kao dar i da u “anomalijama” vidimo dragocenost i tretiramo sve osnovne principe sa priličnom dozom skepticizma³⁶, kao osnov za građenje čvršćih zajedničkih koalicija u borbi protiv homofobije ili kako je to rekla Džoan Nestle - “dopustiti hiljadama cvetova da cvetaju.”³⁷

Dalje, na planu šireg osnaživanja lezbejske zajednice kod nas izdvaja se seminar “*Na slovo, na slovo ...L*” o lezbejskim ljudskim pravima koji Labris organizuje od 2006. godine do danas. Osnovni ciljevi ovog seminara su osnaživanje i informisanje lezbejki i biseksualnih žena o važnim temama koje se tiču lezbejske egzistencije kroz zanimljive, interaktivne radionice, igrice, vežbe, prezentacije...Kroz ovaj socijalno-educativni seminar do sada je prošao veliki broj lezbejki u Srbiji (i šire). U programu se uvek, kao i od samih početaka rada Labrisa, preko Lezbejske nedelje pa do danas, nalazi tema coming out, prepoznata kao jedna od ključnih za osnaživanje lezbejskog identiteta.

Zbog važnosti rada na coming out- u, kao procesu koji za svaku od nas traje godinama, ovde prenosim jedan primer praktičnog rada na ovoj temi zasnovan na ličnom hrabrom i aktivističkom predanom dugogodišnjem iskustvu rada na osnaživanju lezbejki. Sledi prateći tekst uz radionicu o lezbejskom coming out-u koji je osmislila i vodi Biljana Stanković Lori iz Novosadske lezbejske organizacije (NLO) iz Novog Sada.

---

36 *Feminističke sveske 3-4/1995.*, (ur. N.Četković, Z.Mršević, S. Stojanović, Lj.Vuletić), Autonomni ženski centar, 1995, Beograd, str.180

37 Nestle, Joan, *The Persistent Desire: a Femme-Butch Reader*, Alyson Publication,1992, Boston

Radionica o lezbejskom coming out-u

Kreativno-psihološka radionica o coming out -u nastala je iz prevashodno iskustvenog rada na lezbejskom identitetu tokom procesa “autovanja” mene kao voditeljice. Radionica ima cilj da podstakne osmišljavanje i realizaciju najtežeg autovanja za svaku lezbejku pojedinačno. U toku radionice je važno stvoriti siguran prostor i sigurnu atmosferu razmenom iskustava i osećanja u vezi sa coming out-om. U jednom autonomnom i jedinstvenom metodološkom smislu, smisao autovanja u ovoj radionici je naklonjen lezbejskom razumevanju i solidarnosti..da bismo na kraju dobile ishod koji nam saopštava da li su lezbejke spremne da se zajedno nose sa poteškoćama koje im proces coming out-a može doneti....jer smo prebukirane različitim pričama, a svaka je - važna. Na isti taj način počinjemo da razotkrivamo koliko je društveni kontekst, zapravo, dominantan. Jer ako nas porodica i najbliži prijatelji podržavaju mi zapravo zajedno sa njima dolazimo do sledećeg zida i ako uspeemo da srušimo i taj zid....i krenemo sa većom podrškom do sledećeg zida....pitanje je čiji je to zid? Ukoliko se osnažimo dovoljno... mi lezbejke.....bićemo spremne da im te zidove same srušimo...

I zato ovaj moj koferčić predstavlja jednu vrstu zida koji se ruši u toku radionice... Radikalnim sagledavanjem sebe iznutra, zarad iznenađenja koje se očekuje u minimum dva sata radionice. A to je otvaranje koferčića, određivanje najtežeg autovanja i pokušaj verbalizovanja unutar sigurnog lezbejskog prostora. Zajednička potreba za autovanjem je blizu eksplozije.....Nošene tom lezbejskom energijom, koja je jedinstvena, zapravo podmećemo sebi snagu i flertujemo sa ponosom...

U susret mogućem Danu ponosa

Na našoj lezbejskoj/gej i feminističkoj sceni evidentni su posvećenost, predanost i kontinuitet u izgradnji prostora - uključujući i onaj lični - kako bi se dekonstruisao patrijarhalno heteronormativni kod.

Postojanje tog kapaciteta daje nadu da će se politike i prakse prostekle iz tih težnji i napora oplemeniti novim, nadajmo se, uspešnijim načinima da ostanemo posvećene/i borbi protiv homofobije tako što ćemo nastaviti otvarati sebe nežno-iznutra da bismo bile hrabre aktivne-izvan.

No, utisak je da nam nedostaje više udruživanja, razumevanja i usaglašavanja na tom putu, pa je moguće da će rad na organizovanju nekog predstojećeg javnog okupljanja i nadajmo se, skorijeg obeležavanja Dana ponosa, tog kolektivnog coming out-a doneti tu vrstu potrebne nam bliskije veze, da bismo pokazale/i i objasnile/i značaj tog događaja čiju potrebu ne razumeju sasvim ni oni koji su najdobronamerniji,³⁸ a kojih je, na žalost, u našem društvu još uvek najmanje. Sa druge strane, pokazalo se, tako jasnim, sasvim nedavno, kada je država zabranila planiranu Povorku ponosa, da mi (više) nismo jedini i jedine čija je to briga.

* * *

“U sredini u kojoj živimo, stvaramo i družimo se...teško je sakriti ko smo. A samim tim što smo mi žene koje ne želimo da krijemo ko smo i koje želimo da naše postojanje bude vidljivo, a ne maskirano norma iza kojih moramo da se krijemo, mi to javno pokazujemo, mi se zalažemo da naše postojanje bude vidljivo i prihvaćeno.

---

38 8% ispitanika / ispitanica u Srbiji smatra da su “Parade ponosa” legitiman način traženja prava LGBT osoba, u *Ovo je zemlja za nas, Izveštaj o stanju ljudskih prava LGBT osoba u 2008. godini*, Gej Stejt Alijansa i CeSID, 2009, Beograd, str. 5

“PONOSNA da budem TAKVA, mnogo više nego TA”

Mnogo je učinjeno od stvaranja feminističkog i lezbejskog pokreta na ovim prostorima, žene su preživjele toliko ratova, razaranja i nasilja, ali nisu odustajale, stalno su jačale, učile, osnaživale se, solidarisale se i sada je na nama da nastavimo ono što su one počele, ali i da započnemo nove stvari. Ponosna sam što sam feministkinja, ponosna sam što sam lezbejka, ponosna sam što sam deo pokreta koji menja svet.”
(Mima Rašić)³⁹

---

39 *Neko je rekao feminizam, Kako je feminizam uticao na žene XXI veka,* (ur. A. Zaharijević), Žene u crnom, Centar za ženske studije i istraživanje roda, Rekonstrukcija Ženski fond, 2007, Beograd, str. 189

Coming out

“Vaše ćutanje vas neće zaštititi.”

Odri Lord, Sestra Autsajderka, 2002.

Uvod

Naše društvo je tek u 2009. godini formalno prihvatilo dugo čekani, a davno napisani antidiskriminacioni zakon. No, čini se da nam tek sada predstoje dugi razgovori o tome šta zapravo jeste diskriminacija, kako bismo taj zakon mogli da počnemo da učimo da primenjujemo. Pojedina istraživanja govore kako je naše društvo zapravo duboko homofobično, a nasilje prema gejevima i lezbejkama i dalje veoma prisutno.

Da bismo bolje razumele/i sopstveni položaj i unapredile/i ga, snizile/i oportunističke mehanizama homofobije, potrebno je između ostalog, naravno, da krenemo od sebe, odnosno mesta sa koga progovaramo sebe u ime svog identiteta. Lezbejska egzistencija je i dalje u značajnoj meri društveno nevidljiva, opterećena izolacijom i strahom, neprihvaćena. Samo jedan od načina borbe protiv homofobije i otvaranja ka sebi i drugima jeste postepeno razumevanje procesa coming out-a.

Coming out predstavlja doživotni proces istraživanja sopstvene homoseksualne orijentacije, uključujući deljenje i razmenu tog iskustva sa porodicom, prijateljima, kolegama i koleginicama na poslu, školi, ali i sa širom društvenom zajednicom. Coming out zapravo znači složeni proces prepoznavanja, prihvatanja, izražavanja i deljenja svoje seksualne orijentacije sa drugima kao i sa – sobom.⁴⁰

---

40 <http://www.drury.edu/multinl/story.cfm?nlid=152&id=13258>

Teorija: modeli coming out-a

U teoriji postoji opisano nekoliko modela razvoja lezbejskog/gej identiteta. Svakako najpoznatiji - i to pre svega po tome što je prvi koji je, uprkos rasprostranjenosti homofobije, uzimao homoseksualnost kao “normalnu” - je onaj koji je proizvela Vivijen Kas na samom pragu osamdesetih.⁴¹

Teorija razvojnog modela homoseksualnog identiteta koji je ona ponudila sastoji se iz šest stupnjeva opažanja i ponašanja. To su zasebni periodi tokom kojih prolaze lezbejke/gejevi koje/i su u procesu coming-out-a. Kasova, dakle, prikazuje u svojoj studiji sledeće periode: period konfuzije identiteta, period upoređivanja identiteta, potom period tolerancije identiteta, prihvatanja identiteta, period ponosa na sopstveni homoseksualni identitet i na samom kraju procesa coming out-a – sintezu identiteta.

Iako opisuje pojedinačne stadijume, ovaj razvojni model u svom pristupu “odobrava” da neke lezbejke obnavljaju neke od perioda u složenom procesu razotkrivanja identiteta tokom svog života. Takođe, ovaj model može biti sličan procesu kroz koji prolaze neke LGBT osobe, ali ne pretpostavlja da je taj proces identičan za svaku pojedinu osobu, kao što ni ne pretpostavlja da ovaj sled perioda predstavlja pravilo. Kasova naglašava i to da ne moraju sve osobe prolaziti jednoznačno kroz sve stadijume razvoja, ali naglašava da su u fazama koji su označeni kao periodi tolerancije identiteta, pa do perioda sinteze

---

41 Dr Vivijen Kas je lezbejka, australijska klinička psihološkinja i psihoterapeutkinja koja se bavi i istraživanjem u oblasti seksologije. Bila je osnivačica i psihološka konsultantkinja u Savetovalištu za LGBT osobe Zapadne Australije u periodu od 1974 -1981 godine. Godine 1979. dobila je nagradu Nacionalne akademske gay unije u SAD za svoju razvojnu teoriju lezbejskog/gej identiteta. Početkom osamdesetih objavila je empirijsku studiju na bazi svoje razvojne teorije. Danas živi u Pertu u Australiji i radi u privatnoj praksi kao psihoterapeutkinja. Njenu coming out priču možete pročitati na: <http://jlgvic.org/pdf/Coming%20Out%20Kosher.pdf>

identiteta, nužni i pojačani socijalni kontakti, kao i posvećenost lezbejskoj zajednici, dok poslednji stadijum- sinteza identiteta označava značajnu otvorenost i povezanost sa širom zajednicom.⁴²

Konfuzija identiteta

Ova faza počinje prvim osveščivanjem lezbejskih misli, osećanja, kao i osećaja privlačenja u odnosu na druge žene. Prisutna su osećanja zbunjenosti i unutrašnjeg nemira. Ona sebi postavlja pitanja, poput: “Ko sam to ja?” Odgovori su raznovrsni i kreću se u rasponu od prihvatanja, odbijanja i/ili poricanja sebe kao lezbejke.

Ona u značajnoj meri izbegava informacije o lezbejkama i gejevima, odbija homoseksualnost i često naziva svoje ponašanje “eksperimentisanjem”, delom pijanstva, “incidentom”, “traženjem sebe”... Devojke i žene u ovoj fazi ponekada imaju snažne emotivne veze, često bez seksualnog kontakta.

Iako je ovo početna faza u formiranju lezbejskog identiteta, pojavljuju se neke od mogućih potreba: npr. da joj bude dozvoljeno da bude neodređena u vezi sa sopstvenim seksualnim identitetom, da izražava svoja pozitivna i negativna razmišljanja u vezi sa istim, da traži i pronalazi podršku za svoje seksualno ponašanje, da bude ohrabrena da istražuje svoj seksualni identitet kao validno ljudsko iskustvo (poput socijalnog ili profesionalnog identiteta).

Upoređivanje identiteta

U ovoj fazi dolazi do mogućeg prihvatanja sebe kao lezbejke. Ona istražuje šire značenje toga. “Možda sam to, ipak, ja.” Nastaje period samoootuđenja i potrebno je nositi se sa socijalnom izolacijom.

---

42 http://www.ecu.edu.au/equ/resources/docs/Sexuality_cass_model

Moguće je tugovanje za raznim gubicima i stvarima kojih mora da se odrekne u odmičućem procesu gradnje sopstvene seksualne orijentacije. Moguća je i neka vrsta parcijalizacije seksualnosti – dok se polako prihvata lezbejski identitet, održava se heteroseksualni.

U našoj lezbejskoj zajednici se često može čuti da devojke za sebe kažu da su biseksualne ili queer (što zaista može i ostati konačan – ako konačnih identiteta ima - identitet za tu pojedinu osobu); no i queer i biseksualni identiteti ništa manje ne podležu složenom procesu izgradnje često tokom čitavog niza godina, dakle ništa manje ili više od lezbejskog. Uz napomenu kako identiteti nisu “čiste” “tvorevine”, na ovom mestu pravim tu vrstu razlike, pre svega i samo u cilju boljeg razumevanja gradnje i/ili izgradnje onoga što možemo nazvati i “orijentacijama drugačijim od heteroseksualne”⁴³

U jednom od članaka koji su nastali kao rezultat trogodišnjeg rada (2004/2007) psihološkog savetovališta Labrisa, beleži se da “trening rodni uloga” nameće da je prema većinskom (heteroseksualnom) okruženju prihvatljivije biti čak i biseksualna, nego lezbejka. Da li je biseksualna orijentacija istinska ili bezbedniji plašt pred homofobičnim okruženjem u kojem je verovatnija prihvaćenost sve dok ona ima veze i sa muškarcima (implicira da je to sa devojkaama prolazna faza, tj. nije ozbiljno)? Stoga može biti zbunjujuće i za samu osobu i za njeno okruženje da li je ona zapravo biseksualne orijentacije ili koristi odbrambeni mehanizam poricanja imenovanjem sebe kao biseksualne, a hvatajući se u koštac sa otporom da prihvati svoju homoseksualnost. U ovoj znatnoj konfuziji, nisu retki njeni komentari: “Jednog dana kad se budem udala i imala decu...”, a ispred sebe vidite osobu koja isključivo bira devojke za partnerke. Kao da je neophodno zatvoriti krug na tradicionalan način, obećati sebi da će na kraju sve biti u redu, uveravanjem sebe da kad porastem, biću strejt... Pitanje je lične

---

43 Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava koristi tu odrednicu u okviru politika svoga rada.

odgovornosti spoznavanja sopstvenog procesa.

U nekim slučajevima, ukoliko je devojka biseksualna, može joj biti lakše da otkrije svoj identitet najpre kao lezbejke, obzirom da postoji više organizacija i resursa u zajednici koji pomažu afirmaciju ovog identiteta. Međutim, ako u okviru postojeće lezbejske zajednice nastoji da svoj identitet otkrije javno kao biseksualan, rizikuje da bude izolovana od zajednice koja često može reagovati kao bifobična (kao što je puno heteroseksualnih osoba homofobično).⁴⁴

U ovoj fazi, žene i devojke često izgovaraju da je to “samo privremeno” ili da je to “samo zaljubljenost u tu konkretnu ženu i ništa više” i sl.

U ovoj fazi je veoma važno da ona razvije sopstvene definicije. Za to su joj neophodne informacije o seksualnom identitetu, informacije o lezbejskim i gej organizacijama i njihovim publikacijama, kao i drugim izvorima informacija vezano za njihovo organizovanje, ali i osnaživanje da govori o gubicima očekivanja vezano za heteroseksualni život. Neke devojke i žene će i dalje zadržati nešto od “heteroseksualnog” identiteta, po principu “Nisam ni jedno, ni drugo.”

Tolerancija identiteta

U ovoj fazi nastupa razumevanje – “Nisam jedina” i počinje da traga za drugim lezbejkama kako bi se nosila sa osećanjem izolacije. *“Ako postoji još jedna lezbejka pored mene, onda postoji još hiljadu, počela sam polako da mislim i ja. Bilo mi je lakše. Sve je bilo lakše.”*⁴⁵

---

44 Popadić, Dušica, *Koliko nedostatak pozitivnih role modela utiče na coming out lezbejki?*, u Pravo na lezbejsku egzistenciju u Srbiji, Labris- organizacija za lezbejska ljudska prava, 2006, Beograd, str. 64-65

45 *Gajim ljubav prema devojka*, u Šta ti srce kaže, Lične priče lezbejki o coming out-u, (ur. Ljiljana Živković, Sunčica Vučaj), Labris- organizacija za lezbejska ljudska prava, 2006, Beograd, str.27

Reakcije u ovom periodu se uglavnom odnose na kreiranje jezika kojim misli i govori o svom seksualnom identitetu, zatim prepoznavanje da biti lezbejka ne odvraća od drugih opcija. Naglašava razliku između sebe i heteroseksualnih osoba i traga za lezbejskom i gej kulturom (pozitivni kontakti vode ka pozitivnijem osećaju sebe, dok negativni usporavaju ili pak zaustavljaju lični rast u pogledu seksualnog identiteta). Lične potrebe se odslikavaju u potrebi da se bude podržana u pronalaženju pozitivnih kontakata i korisnih informacija unutar lezbejske zajednice, ali i u izražavanju sopstvenih osećanja stida i sramote koji imaju duboke korene u heteroseksizmu.

“Biti u grupi za mene jeste bilo važno u smislu bolje spoznaje mog identiteta i ličnog ojačavanja. Nisu samo bili važni ljudi, nego i razni edukativni sadržaji kroz seminare, čitanje raznih knjiga... Posebno mi je bilo važno druženje i međusobna podrška sa jednim mojim prijateljem iz grupe. Bez bivstvovanja u grupi i uzimanja aktivnog učešća u radu, ja zaista ne vidim način na koji bih mogla da ojačam u svom identitetu. Moje sazrevanje u grupi je dobilo ubrzani tok i to u značajnoj meri. Šest meseci mog svakodnevnog intenzivnog rada i učešća u životu grupe je proizvelo sasvim jasnu sliku o mom lezbejskom identitetu.”⁴⁶

Prihvatanje lezbejskog identiteta

U ovoj fazi ona prihvata sebe i kaže, “Biću dobro.” “*Osećala sam da stojim sa obe noge na zemlji. Znala sam i da neću ostati bez daha na ulici zbog toga što sam lezbejka, zbog toga što bi neko to mogao da vidi u meni, na meni.*”⁴⁷

---

46 Ibid, str. 18

47 Ibid, str. 53

Pripisuje pozitivna svojstva svom lezbejskom identitetu. Nastavlja se kontinuitet u kontaktu sa lezbejskom i gej kulturom. I dalje se nosi sa unutrašnjim pritiskom da se ne doprinosi društvenim normama, kao i pokušaj da se obezbedi slaganje između privatnog i javnog viđenja sebe. Moguće reakcije u ovoj fazi se odnose na prihvatanje lezbejske samoidentifikacije. Istovremeno može postojati parcijalizacija “lezbejskog života”. Sve je manje kontakata sa dotadašnjom heteroseksualnom zajednicom. Pokušava da se uklopi i ne “talasa” u okviru lezbejske i gej zajednice. Započinje selektivno otkrivanje svog seksualnog identiteta. Ima više socijalnih coming out-a, uključujući i opušteniji osećaj dok je viđena u društvu muškaraca i žena koji su identifikovani kao gej. Realističnija u pogledu razmišljanja o sopstvenom identitetu. Potrebe koje mogu biti izražene se odnose na nastavak istraživanja tuge i gubitka heteroseksualnih životnih očekivanja, kao i unutrašnje homofobije. Ima potrebu za podrškom u donošenju odluka kome, gde i kada da se autuje.

Ponos na svoj identitet

Izražen je ponos na samu sebe i potreba da se kaže: “Želim reći ljudima ko sam”! Ona saopštava širem krugu ljudi da je lezbejka. Često oseća ljutnju prema heteroseksualnim osobama i ne ceni mnoge njihove institucije/kategorije.⁴⁸

Neke od potreba se odnose na dobijanje podrške za istraživanjem heteroseksizma, kao i ličnih potreba u vezi sa besom, zatim potreba za razvijanjem veština za nošenje sa reakcijama koje proističu u situacijama razotkrivanja lezbejskog identiteta. Učenje da se odoleva sopstvenom odbrambenom stavu.

---

48 Popadić, Dušica, *Internalizovana homofobija u svakoj od nas*, u *Pravo na lezbejsku egzistenciju u Srbiji*, Labris- organizacija za lezbejska ljudska prava, 2006, Beograd, str. 35

Sinteza identiteta

Poslednja faza ovog modela označava da je osoba integrisala sopstveni seksualni identitet sa drugim aspektima svoje ličnosti. Seksualna orijentacija postaje samo jedan od aspekata, a ne celokupan identitet osobe. Moguće reakcije se odnose na nastavak ljutnje na heteroseksističke koncepte, iako sniženog inteziteta. Manje se opaža dihotomija između homoseksualnog i heteroseksualnog sveta.⁴⁹ Lezbejski identitet je u potpunosti integrisan.

Kritike modela Kasove

Kaufman i Džonson navode na osnovu novih istraživanja da je Kasov model danas manje ubedljiv, nego što je bio kada se pojavio i to iz više razloga: da ne uzima u obzir socio- kulturne faktore koji imaju uticaja na razvoj identiteta; da su se priroda stigme i njene prakse značajno promenile u međuvremenu i da bi njegova linearna struktura mogla da ukaže na to da bi ako neko odudara ili se ne uklapa u šest stadijuma modela razvoja identiteta, mogao da se izuzme kao dobro integrisana homoseksualna osoba, što više nije istina.⁵⁰

R.Trioden navodi da se ovim modelom pretpostavlja da su razotkrivanje identiteta i njegov razvoj – jedno. Dok Lora Braun kritikuje ideju stadijuma kao sveobuhvatnu, jer u nedovoljnoj meri objašnjava lezbejsko iskustvo.⁵¹ Drugi teoretičari, opet, navode da se ljudi tokom svog razvoja identiteta zapravo kreću stazom napred-nazad. Drugim rečima, jednoga dana možemo osetiti ponos zbog svoga identiteta, ali već narednog dana možemo osećati

---

49 Ibid, str.35

50 Kaufman, Joanne and Johnson, Cathryn, Stigmatized Individuals and the Process of Identity, *The Sociological Quarterly*, 2004, 45 (4), 807-33

51 http://psychology.pskolojikdanisma.net/vivienne_cass.htm

(samo) toleranciju identiteta. Model Kasove tako nešto ne uzima u obzir.⁵²

Troidenov model coming out-a

R. Troiden veruje da je seksualni identitet opažanje sebe kao heteroseksualne, homoseksualne, biseksualne ili aseksualne osobe. Karla Golden, psihološkinja i jedna od članica Bostonskog lezbejskog psihološkog kolektiva nudi veoma važno objašnjenje u slučaju da se ovakva vrsta razmišljanja uzima jednostavno u obzir. Naime, ona kaže da ako ne preispitujemo date identitete možemo lako zaključiti da je osoba heteroseksualna ukoliko ima heteroseksualno ponašanje, pa otuda i njen heteroseksualni identitet, odnosno da će osoba koja ima heteroseksualni identitet imati shodno tome – heteroseksualno ponašanje. Po tom ključu, isto se može zaključiti i o homoseksualnom identitetu. No, stvari su ipak malo složenije. Na primer, mnoge žene definišu sebe kao lezbejke, bez obzira na svoj sadašnji ili prethodni istorijat seksualnog ponašanja koji je heteroseksualan.⁵³ Sprovodeći istraživanje koje se sastojalo od diskusija i razgovora sa više desetina žena, došla je do zaključka da su mnogim ženama važna pitanja *izbora i preferencije* i da ona važe kako za studentkinje, koje se nalaze u procesu definisanja sopstvene seksualnosti, tako i za feministkinje u zrelim godinama koje svoju seksualnost promišljaju. Kako na ovom mestu govorim o coming out-u u kontekstu razvoja lezbejskog identiteta, rado prenosim Goldenovu koja pored ovih, naglašava važnim i razliku između seksualne orijentacije i seksualnog identiteta. Dok je seksualni identitet opšte gledano, konzistentan sa seksualnom orijentacijom,

---

52 <http://www.arr-the-kraken.com/straight/Cass.php>

53 Golden, Carla, Diversity and Variability in Women's Sexual Identities, Boston Lesbian Psychologies Collective (ed.), *Lesbian Psychologies, Explorations and Challenges*, 1987, University of Illinois Press, Urbana and Chicago, str. 19

odnos između seksualnog iskustva, orijentacije i identiteta (često) nije uvek kongruentan.⁵⁴

Tako, npr. Goldenova među svojim ispitanicama, mlađim studentkinjama, nailazi na one koje se definišu kao lezbejke, a da nisu još imale seksualne odnose.⁵⁵

U svojoj autobiografiji, Holi Nir objašnjava zašto sebe ne želi da nazove biseksualnom, iako je imala značajnih veza sa ženama i sa muškarcima. Objasnila je da je “prejako vezana za političke perspektive lezbejskog feminizma...to je deo mog pogleda na svet, deo moje strasti prema ženama i temelj moga otpora prema muškoj dominaciji.”⁵⁶

Naime, Troiden, nudi model od četiri stupnja za gej i lezbejski proces coming out-a. Tvrdi da samo mali broj ljudi koji su imali “homoseksualna iskustva” zapravo usvaja lezbejski, odnosno gej identitet. Razgovori sa ženama pokazali su da je feministički pokret sedamdesetih i osamdesetih godina 20.veka snažno uticao na broj žena koje konceptualno razmatraju svoju seksualnost i čine sopstvene izbore.⁵⁷

Pa ipak, različite rasprave i razgovori upućuju na zaključak da je više žena koje su – posle promišljanja – odbacile mogućnost lezbejskog životnog stila, nego onih koje su izabrale da ga prihvate. Kada

---

54 Golden, Carla, *Naša politika i naši odabiri, feministički pokret i seksualna orijentacija*, u Psihologija muške i ženske homoseksualnosti, (ur. B. Green i G.M. Herek), Teorija, znanstvena istraživanja i kliničke primjene, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, 1999, Zagreb, str. 83-101

55 Ibid, str. 95

56 Near, Holly, *Fire in the Rain...Singer in the Storm*, William Morrow, 1990, New York, str. 205

57 Ibid, str. 92

se uzmu u obzir tenzije koje su deo bliskosti u heteroseksualnim odnosima, bilo bi za očekivati da će lezbejska egzistencija biti očita alternativa za žene. To još uvek nije slučaj, najverovatnije zbog rasprostranjene heteronormativnosti i izražene homofobije.⁵⁸

Ovaj proces liči na horizontalnu spiralu. Napredak kroz stadijume se pojavljuje kroz napred-nazad i gore-dole modalitete i razvija se u kontekstu stigmatizacije.

Prva faza: Osetljivost

Ova faza započinje pre puberteta i za nju je osoben opšti osećaj marginalizovanosti, kao i osećaj da smo različite/drugačije od svojih vršnjaka. Ovaj osećaj drugačijosti potiče uglavnom iz socijalnih interesa ili ponašanja koja se smatraju rodno neutralnim ili rodno atipičnim, mada mogu poticati i od osećanja seksualne zainteresovanosti za druge istog pola.

Druga faza: Konfuzija identiteta

U adolescenciji u ovoj fazi, kako je opisano i u drugim modelima razvoja identiteta, prisutan je unutrašnji nemir, pre nego što osoba počne da razvija sopstveno opažanje sebe kao lezbejke/geja. Sredinom ili krajem adolescencije, osoba počinje da razmišlja da je verovatno homoseksualna. Trajanje ove faze može biti mesec ili godina, a nekada je permanentna. Razlozi za konfuziju uključuju razne faktore poput: promenjene percepcije sebe, uključujući osećanja da smo seksualno drugačije, zatim iskustva heteroseksualnog i homoseksualnog uzbuđenja, kao i ponašanja, nedovoljno ili neadekvatno znanje ili dostupnost informacija o osobama čija je seksualnost drugačija od heteroseksualne. Važan faktor je stigma koja

---

58 Ibid, str. 93

okružuje lezbejstvo⁵⁹ i homoseksualnost, kao i osuda koja stvara osećanje krivice i prikrivanje identiteta koji otežavaju ostvarivanje kontakata sa drugim lezbejkama/gejevima.

U tom smislu, Troiden naglašava važnost podrške lezbejkama i gejevima u ovoj fazi i to pre svega na način da im se potvrdi da druge lezbejke i gejevi postoje i da je važno da im se pruže odgovarajuće informacije u vezi sa tim. U ovoj fazi je ključno da se osoba susreće sa brojnim poteškoćama i izlaženjem na kraj sa svim što čini internalizovanu homofobiju (negiranje lezbejske komponente svojih osećanja, fantazija ili ponašanja; pokušaji da se oslobode emocija i ponašanja vezano za isti pol; različite vrste izbegavanja: izbegavanje odgovarajućih informacija koje bi potvrdile njen lezbejski identitet, inhibirano ponašanje ili interesa povezanih sa homoseksualnošću; ograničavanje kontakata sa muškarcima kako drugi ne bi uočili nedostatak heteroseksualne želje; distanciranje od drugih lezbejki kroz homofobično ponašanje poput ruganja ili napadanja drugih lezbejki/gejeva; zloupotreba alkohola, droga.) Samoredefinisanje smisla svojih osećanja, ponašanja i želja, poput: “Nisam lezbejka. Zapravo, ovo je samo faza.”, “Napila sam se, to je.”, “To je bilo samo jednom.” ili “Ja sam verovatno biseksualna.” Na kraju ove faze se javlja postepeno prihvatanje da su osećanja, želje i ponašanje koje ima homoseksualna i ona počinje da traga za dodatnim informacijama o svojoj egzistenciji. Osećaj izolacije se snižava prihvatanjem da lezbejke zapravo postoje i da su deo sveta, njene okoline, mesta u kojem živi.

---

59 Adrienne Rich se u svojoj knjizi *Prisilna heteroseksualnost i lezbijska egzistencija*, Kontra, 2002, Zagreb, (str. 55) opredelila za termine **lezbejska egzistencija** i **lezbejski kontinuum**, jer reč lezbejstvo, po njoj ima kliničko i ograničeno značenje.

Treća faza: Usvajanje identiteta

Tokom ovog perioda, akcenat je na učestalijim kontaktima sa drugim lezbejkama/gejevima, seksualnom eksperimentisanju i istraživanju lezbejske/gej subkulture. Kontakti sa drugim lezbejkama joj omogućavaju modele pomoću kojih uči strategije izlaženja na kraj sa stigmom, načinima da učini svoje žudnje i ponašanje legitimnim i time neutrališe ili snizi osećanje krivice, upoznavanje sa različitim identitetima i ulogama. Izlaženje na kraj sa internalizovanom homofobijom može imati različite oblike: i dalje izbegavanje seksualnih odnosa sa ženama koji može da pojača osećanje samomržnje i očaja. Iako se već definišu kao lezbejke, neke pokušavaju da se “provuku”⁶⁰ kao heteroseksualne pred svojim prijateljima, porodicom, na poslu ili u školi. One vode “dvostruki život” koji je podeljen na onaj heteroseksualni i homoseksualni, nadajući se da se to nikada neće promeniti. Može doći i do uranjanja u lezbejski/gej svet, zajednicu, a da se potpuno izbegava “strejt” svet. Na kraju ove faze, počinju polako prihvatanje sebe kao lezbejke.

Četvrta faza: Posvećivanje

Ovo je period u razvoju identiteta koga karakteriše samoprihvatanje i opuštenost u vezi sa svojim lezbejskim identitetom pri čemu se on usvaja kao sastavni deo života. Postoje neki od internih i spoljnih aspekata identiteta u ovom periodu. Unutrašnji se odnose na spajanje seksualnosti i emocionalnosti u jedno; promena u kojoj se lezbejski identitet pomera sa prevashodno oblika ponašanja ili seksualnosti na stanje koje označava način života. Opažanje lezbejskog identiteta kao punovrednog; osećaj zadovoljstva i sreće zbog svoje

---

60 Passing - provlačenje: doslovno “proći kao neko, nešto”, ili, u žargonu “provući se”. U queer slengu označava pretvaranje gej osobe da je strejt [strejtašenje], *Unutra/Izvan, gej i lezbejska hrestomatija*, (ur. Dajan Fas), Centar za ženske studije, 2003, Beograd, str. 421

lezbejske egzistencije. Spoljni se odnose na ulaženje u veze sa drugim lezbejkama, razotkrivanje identiteta osobama koje nisu lezbejke/gej.

One koje su još uvek prikrivene su mnogo više voljne da razotkriju svoj identitet, naročito kada su upitane o tome, iako prolaze kroz poteškoće da ga iznesu na videlo, neke minimalizuju važnost svoje lezbejske egzistencije. Nekada se devojke i žene ponašaju prema opšte prihvaćenim rodnim ulogama i pri tom niti pominju, ali ni ne negiraju svoj seksualni identitet drugima. Smatraju svoj identitet nevažnim i svoj privatni život čuvaju u tišini i tajnosti.

Lezbejke koje su osvestile svoj identitet i egzistenciju, kao i sopstvenu internalizovanu homofobiju, postižu osećanje ponosa. Za mnoge je to ključno mesto na kome uzimaju učešća u odlučnoj borbi protiv homofobije, putem društvene i političke promene.

Psihoterapeutkinja Kristina Falko govori o nekoliko varijabli koje utiču na lezbejski coming out. Neke od njih su rod, rasa, pripadnost etničkoj grupi i koje kao takve utiču na vreme, redosled i trajanje pojedinih iskustava ili stupnjeva u procesu coming out-a.⁶¹

Proces formiranja lezbejskog identiteta može da podstakne na dublju vezu sa sobom i zalaganje za samu sebe i na taj način čak bude vrlo osnažujuć proces za pojedine žene.

E. Koleman - coming out i veze

Eli Kolman predlaže model od pet stupnjeva pri čemu se fokusira na kasnije stadijume i kreiranje romantičnih veza za razliku od drugih predloženih modela. Ali stadijumi koje navodi su direktno povezani sa procesom razotkrivanja seksualnog identiteta.

---

61 Falco, Kristine L., *Psychotherapy with Lesbian Clients: Theory Into Practice*, Brunner/MAZEL Publisher, 1991, New York, str. 89-90

Prvi: Predotkrivanje predstavlja proces u kome se osoba oseća na neki način drugačijom u odnosu na druge, ali ne razume sasvim koji su razlozi za to.

Drugi: Otkrivanje je praćeno konfuzijom, kada je moguće da osoba progovori o nekim svojim osećanjima ljudima od poverenja radi spoljne potvrde. *“Imala sam 16 godina i živela sam u to vreme sa mamom i babom. One su osetile da imam neki problem (a koga ja lično nisam bila svesna) i shodno tome su me pozvale da razgovaramo... Nisam se tada osećala tako da imam nekih problema, ali je u meni nešto tinjalo i ja sam znala da sam kod sebe primetila da mi se dopadaju devojke, a ne muškarci... Nisam imala problem da im kažem, ali mi i nije bilo baš sasvim lako.”*⁶² Počinje period intenzivnijih kontakata sa drugim lezbejkama/gejevima. Izbegava se razotkrivanje identiteta bliskim prijateljima, za koje se pretpostavlja da su homofobični, kao i članovima porodice, zbog mogućeg odbacivanja.

Treći: Istraživanje Prisutna je interakcija sa drugim lezbejkama i gejevima, kao i “eksperimentisanje” sa “novim” seksualnim identitetom. Uključivanjem u lezbejsku/gej zajednicu raste broj seksualnih kontakata, proširuje se socijalna mreža, poboljšavaju se interpersonalne veštine, koje ujedno rezultiraju pozitivnijem lezbejskom samoimidžu.

Četvrti: Prva veza Prati ponovno definisanje sebe kao osobe sposobne da voli i bude voljena, sposobne da ostvari vezu.⁶³

---

62 *Šta ti srce kaže, Lične priče lezbejki o coming out-u*, (ur. Ljiljana Živković, Sunčica Vučaj), Labris - organizacija za lezbejska ljudska prava, 2006, Beograd, str. 25

63 Karleuša, Maša, *Coming out proces i mentalno zdravlje homoseksualaca*, Queeria centar za promociju kulture nenasilja i ravnopravnosti, 2007, Beograd, str.59

Postoji želja za stabilnijom vezom koja uključuje fizičko i emocionalno privlačenje. Ove veze obično ne traju dugo, jer su započete pre ključnih pitanja vezanih za razotkrivanje identiteta, a pošto je faza seksualnog istraživanja započeta. Mlade žene prvo razvijaju emocije, tek onda identitet, a na kraju seksualne veze sa drugim ženama, prema nekim istraživanjima. Takođe, postoje indicije da su mlade lezbejke i gejevi koje/i su ranije razotkrile/i svoj identitet i dobile/i podršku od osoba iz svog okruženja, mnogo lakše razvile/i samopoštovanje.⁶⁴

Peti: Integracija U ovoj fazi dolazi do povezivanja “unutrašnjih” i “spoljnih” identiteta u integrisani samoimidž, koji predstavlja kontinuirani proces koji traje do kraja života. Veze koje nastaju u ovom periodu su sa mnogo više zajedničkog poverenja i uspešnije su nego one prve. Izgrađene su veštine kojima se bolje izlazi u susret pritiscima i problemima.

Coming out proces podrazumeva za većinu ne-heteroseksualnih ljudi intenzivan proces koji počinje negiranjem, tolerancijom i prihvatanjem, a na kraju tog procesa (i najčešće) integracijom identiteta.

A roditelji?

U svetu postoji organizacija koja se zove “*Roditelji, porodice i prijatelji lezbejki i gej muškaraca*”⁶⁵ i predstavlja američku nacionalnu mrežu podrške. U svom programu rada zastupa takođe jednu vrstu razvojnog modela stadijuma tokom kojeg prolaze osobe iz okruženja (pre svega roditelji) pošto im se deca autuju. Taj model izgleda otprilike ovako:

---

64 Ibid, str. 60-61

65 “Parents, Families, and Friends of Lesbians and Gays”, skr. PFLAG), više na: <http://community.pflag.org/Page.aspx?pid=191>

Šok je prva reakcija roditelja na priznanje deteta.

Gubitništvo – faza u kojoj se pojavljuje bol, povređenost, samooptuživanje (i međusobno optuživanje roditelja), a često i distanciranje od homoseksualnog deteta.

Prekretnica – gde su moguća dva smera - ili početak razumevanja i postupnog prihvatanja ili, pak, nastavak odvajanja i sve veće međusobno distanciranje roditelja i deteta.

Angažman – gde napor razumevanja vremenom dovodi do potpunog prihvatanja detetove različitosti, što rezultira spoznajom da pravi problem nije u detetu, već načinu na koji ga društvo tretira. Neki roditelji na tu spoznaju reaguju aktivno, tako što se uključuju u aktivnosti kojima se trude da edukuju sredinu i bore se protiv homofobije. Ova faza igra važnu ulogu u dinamici odnosa roditelj- dete. “Kroz sopstveni angažman i spremnost da se *izadje iz roditeljske tišine* i “prizna” da se može biti ponosan na dete kojem se okolina ruga ili pripisuje poremećenost, roditelji iskazuju ono što se u svakodnevnom porodičnom životu često podrazumeva, ali retko rečima potvrđuje. Garanciju neupitne ljubavi.”⁶⁶

Danas: savremena mišljenja

Danas je sve više lezbejki, gejeva, biseksualnih i transrodnih ljudi autovano i sve se više misli kako je “biti u ormaru” nezdravo. Sve se češće može čuti rečenica “Ormar je za stvari”. Coming out se sve više u lezbejskim i gej zajednicama usvaja kao politički ispravan čin, pa čak i kao dužnost, obaveza za objašnjenjem kako će protivnicima pod tim okolnostima biti teže da nas marginalizuju i

---

66 Griffin, Carolyn Welch, Wirth, Marian J., Wirth, Arthur G., *Više od prihvaćanja, Roditelji djece sklone vlastitom spolu govore o svojim iskustvima*, Publicum, 1997, Zagreb, XXIV

diskriminišu. Opet, drugi misle da coming out nije uvek individualno ili socijalno opravdan. Alternativa izrazu coming out je termin “coming home” (dolazak kući) koji se odnosi na upoznavanje porodice sa lezbejskom partnerkom kao prijateljicom ostavljajući na taj način aktuelnu emotivnu lezbejsku vezu skrivenom. “Coming home” kao alternativa u lezbejskom i gej leksikonu nije zaživela i to upravo zbog homofobije, odnosno brige da bi homofobični članovi porodice eventualno mogli predstavljenu partnerku njihove ćerke da okrive za njenu seksualnu orijentaciju.

Medjutim, činjenica je da čak i u najrepresivnijim društvima lezbejke, gejevi, biseksualne i transrodne osobe nalaze načine da se nađu i upoznaju. Upoznavanje je veoma važno, naročito kada je okolina represivna, kada lezbejkama i gejevima ne pruža podršku ili nije svesna njihovih žudnji. Lezbejke i gejevi upoznaju druge lezbejke i gejeve u različitim okruženjima, kao što su kafići, parkovi, preko prijatelja/prijateljica, u lezbejskim i gej organizacijama, na Internetu. Osećaj sigurnosti koji lezbejke i gejevi imaju kada su u okruženju i aktivni u okviru svojih socijalnih mreža poznat je i pod nazivom “coming in”.⁶⁷

U univerzitetskom svetu se danas sve više smatra da je “in” biti “aut”.⁶⁸ Medju aktivistima i aktivstkinjama, čini se, oko toga nikada posebno nije bilo nedoumica.

A kategorije?

Džudit Batler kritikuje metaforu *unutra/izvan* zato što kreira binarnu opoziciju koja pretpostavlja da je “plakar” jedno vrlo mračno, zatvoreno, nepristupačno i odbojno mesto, a da “autovanje” predstavlja lično prosvetljenje, te se zalaže na odredjeni način, da

---

67 *Kako se orijentišemo? Studija o seksualnoj orijentaciji*, (ur. Tea Nikolić), DEVE, 2004, Beograd, str.96

68 *Unutra/izvan, gej i lezbejska hrestomatija*, (ur. Dajan Fas), Centar za ženske studije, 2003, Beograd, str.16

kategorije identiteta u krajnjoj liniji, ostanu donekle nejasne.⁶⁹ Dajan Fas smatra da je unutra/izvan retorika, takođe problematična, jer smatra da je većina nas uvek na izvestan način istovremeno i - unutra i izvan.

Biti “aut” u klasičnom lezbejskom i gej rečniku znači da nismo više u plakaru; da biti “aut” znači konačno biti u spoljnom svetu i izvan svih isključenja i lišavanja. Možemo reći da biti “aut” ili izvan, po Fasovoj, zapravo znači biti unutar – dakle unutar carstva vidljivog, izgovorljivog, onog što je kulturno razumljivo. Drugim rečima, autovanje kao takvo zapravo konstruiše “ormar” koga zapravo treba da uništi, a sebe da otkrije...⁷⁰ Dakle, biti “aut”, biti “izvan plakara”, prema njima dvema, znači kategoriju identiteta u kojoj je uvek sadržan, prikriven - drugi ormar.⁷¹

“...dakle, nalazimo se van plakara, i u šta ulazimo? u kakvu novu, neomeđenu prostornost? sobu, brlog, tavan, podrum, kuću, bar, univerzitet, neki novi ograđeni prostor čija vrata...bude očekivanja o svežem vazduhu i pr(o)svetljenju koje nikada ne nastupa? Čudno je to što je figura plakara ta koja proizvodi očekivanje i jemči njegovo nezadovoljenje. Jer biti “izvan” uvek u izvesnoj meri ovisi o nekom bivanju “u”; ono svoje značenje zadobija samo unutar tog polariteta. Otuda, biti “izvan” mora stalno iznova i iznova proizvoditi skrivanje da bi se u toj formi održalo. U tom smislu, *izvanjskost* može prozvesti samo novu neprozirnost; a *skrivanje* proizvodi samo obećanje razotkrivanja koje, po definiciji, nikada ne može nastupiti. Da li je potrebno žaliti zbog ovog beskonačnog odlaganja raskrinkavanja “homoseksualnosti”, proizvedenog samim činom “razotkrivanja”? Ili *treba držati* samo *do* tog odgađanja

---

69 *Unutra/Izvan, gej i lezbejska hrestomatija*, (ur. Dajan Fas), Centar za ženske studije, 2003, Beograd, str.25

70 Ibid, str.17

71 Ibid, str.17

Coming out

označenog, kao do prostora za proizvodnju vrednosti, upravo stoga što termin time zadobija novi život koji ne može, nikada ne može, biti permanentno kontrolisan?”⁷²

Zaključak

Coming out predstavlja izbor pojedinke.

Kada su lezbejke u pitanju, danas se suštinskom podrškom smatra da lezbejke imaju različite društvene mogućnost da se samodefinišu.

---

⁷² Batler, Džudit, *Imitacija i rodna neposlušnost (Teoretisati kao lezbejka?)*, u *Unutra/Izvan, gej i lezbejska hrestomatija*, (ur. Dajan Fas), Centra za ženske studije, 2003, Beograd, str.28

O ćutnji i glasu

“Kada žena kaŹe istinu, stvara mogućnost za više istine oko sebe.”

Edrijen Riĉ, 1978.⁷³

KAD NAŠE USNE PROGODORE
KAD NAŠE USNE GOVORE
KAD SE NAŠE USNE RAZGOVARAJU
KAD BISMO PROGODOVORILE
DA PROGODOVORIMO
PROGODOVORIMO
Lis Irigaraj, 1977.⁷⁴

Pre tri godine, tokom rada na brošuri “Šta ti srce kaŹe”⁷⁵, intervjuisala sam lezbejke. Ideja je bila da priĉamo o liĉnim iskustvima vezano za coming out i da Labris objavi te priĉe kao podsticaj drugim lezbejkama koje se nose sa izazovima razotkrivanja lezbejskog identiteta, ali i da podstaknu druge da razmišljaju o lezbejskoj egzistenciji u našem društvu.

Iznova i iznova sam se vraćala na te razgovore, kao i objavljene priĉe koje su ostale iza tih razgovora. Razgovori su, tada mi se ĉinilo, a sada to jasno vidim, bili mnogo sadržajnije od onoga što je ostalo kao njihov krajnji zapis. Svaki pojedinaĉni razgovor sadržao je u sebi mnogo više teksta, a zapravo mnogo toga slojevitog: samu priĉu, dakle, ali i pregršt razliĉitih emocija, raznovrsne glasove... ali i tišinu. “*Saopšti istinu o sebi*”, “*Sve mi je više i više ponestajalo*

---

73 Riĉ, Edrijen, *Žene i ĉast: beleške o laganju*, u Feministiĉke sveske 7-8/1997, Autonomni Źenski centar, Beograd, str.187

74 Irigaraj, Lis, *Quand Nos Levres Se Parlent*, u SOS Bilten za Źene i decu Źrtve nasilja 6-7/1993, Autonomni Źenski centar, Beograd, str. 217

75 *Šta ti srce kaŹe, Liĉne priĉe lezbejki o coming out-u*, (ur. Ljiljana Źivkoviĉ, Sunĉica Vuĉaj), Labris- organizacija za lezbejska ljudska prava, 2006, Beograd

glasa”, “*Razbiti tiraniju ćutnje*” ...govorile su moje sagovornice.

Ti glasovi su zapravo bili veoma složeni i nisu se, saznaću, zapravo, tek nešto kasnije, vraćajući se na to iskustvo razgovora, odnosno samo na lično iskustvo lezbejskog izgovaranja i progovaranja – snažni, dirljivi i hrabri iskoraci za svaku. Bilo je tu i nećeg više od toga.

Naime, svaka je govorila o svom procesu ćutnje i taj osećaj, za mene koja je postavljala pitanja (što nisam doživljavala kao posebnu aktivnu ulogu budući da su sve dobile pitanja pre nego što ćemo se sresti, pa nisam nekako osećala da ja pitam, nego da smo se srele i pričale i ustvari, bile uzajamne u toj saradnji), a zapravo, suštinski *slušala* šta one govore. To je bio jedan od onih momenata koje sam ja duboko zapamtila. Slušajući, ja sam bila svedokinja u tom razgovoru prostora između *ćutnje* i izražavanja sopstvenog *glasa*. U tom prostoru se prožimala veoma široko i složeno jedna neobuzdana istina istinâ. To, naravno, nije bio kraj. To što ja sada pišem o tome, samo govori o meni, koja sam, takođe, tu negde, tražila i slušala svoje (izgubljene) glasove. Naravno, i poneku svoju ćutnju.

Okupile smo se da bismo ih razmenile, a zapravo smo kreirale među (prostor) u kojem smo, razmenjujući priće o ćutnji (iznutra), stigle do glasa (izvan) sebe.

* * *

Taj glas (sebe) je bio važan jer je mogući iskorak iz okvira i sadržaja koji je dat društvenim autoritetom. U društvu u kojem se najviše drži do reći muškog autoriteta, (u kojem i mi često ućutkujemo jedna drugu) ženama se neprekidno govori da ćute, da nemamo šta da kažemo, da toroćemo, da nam je jezik do poda, da smo alapaće, da ne zatvaramo usta, imamo pogan jezik, da je sasvim dovoljno da ćutimo, dokle god smo lepe...

A stvoriti sopstveni referentni pogled, reč, glas nas kao žena, u društvenom sistemu baziranom na mehanizmima hijerarhija i patrijarhalnih vrednosti, jeste jedno komplikovano putovanje svojevrsnog vraćanja sebi kroz integraciju.

No, za žene naći sopstveni glas znači prevaliti dug put osveščivanja svoje rodne društvene pozicije, neprekidno životno poniranje u svoje nedostatnosti i suočavanje sa “*nasleđenim gubitkom*”.⁷⁶ Pa i kada pređemo taj put i steknemo i otkrijemo svoj glas, želimo često da se taj glas i – čuje. Neke su žene uspele naći mesto gde mogu da “kažu šta misle i misliti što kažu”.⁷⁷ Ali i da isto tako imaju potrebu da u svom životu mogu razgovarati, razmenjivati, deliti, saopštavati i iskreno pričati o svojim pogledima, razmišljanjima, odnosno da je i to deo priče o sopstvenom glasu.

Ženama se stalno govori da ćute i mnoge žene i ćute. Feministkinje ne ćute, ali nekada biraju ćutanju kao izraz svoga otpora.

Zašto ćutanje? Ćutanje na našim protestima smo odabrale, jer odbijamo da izgovaramo suviše reči koje sprečavaju da razmišljamo o sebi i drugima. Mi nemamo reči da izrazimo tragediju koju izaziva rat. Našim vidljivim, istrajnim, nenasilnim protestom želimo da kažemo: “Ne govorite u naše ime, mi govorimo u svoje ime!”

*Izlazimo na ulicu i prisustvom naših tela izražavamo neposlušnost svima onima koji, oružjem ili rečju, podstiču na rat, mržnju ili nasilje.*⁷⁸

---

76 Ovo je samo istoimeni naslov knjige Kiran Desai, (Mono i Manjana, 2007.) koji mi se trenutno nameće kao fraza koju rado koristim na ovom mestu, prim.

77 Belenky, Mary Field, Clinchy, Blythe McVicker, Goldberger, Nancy Rule, Tarule, Jill Matuck, *Ženski načini spoznavanja, Razvoj sebstva, svojeg glasa i svojeg duha*, Ženska infoteka (Druga), 1998, Zagreb, str.153

78 Pogledati više o ženskom otporu i simbolići ćutanja na: http://www.zeneucrnom.org/index.php?option=com_content&task=view&id=23&Itemid=15

Šta to znači da žene ćute? To znači biti u stavu u kome dominiraju glasovi drugih i istine koje dolaze uglavnom spolja. Unutrašnji svet je negde potisnut ili je veza sa njim gotovo nepostojeća, a osećaj sebe je premešten u spoljne definicije i zadane uloge ili definicije isključivo povezane sa institucijama i drugim nositeljima moći u društvu.⁷⁹ U patrijarhalnom društvu kao što je naše, žena se pridržava (i na neki način održava) formata stereotipnih rodnih uloga koji dolazi od autoriteta koji ga promoviše (npr. crkva). Obezglašene žene nalaze zadovoljstvo u činjenici da nekome služe, da je neko njima zadovoljan ili kada udovoljavaju merilima koja dolaze isključivo iz spoljnog sveta – kao npr. biti “dobra žena”, “dobra majka” i dr. Drugim rećima, kod ovih žena ne postoji “svest o autentićnosti i jedinstvenosti sopstvenog glasa”⁸⁰ i malo svesti o “centriranom ja”.⁸¹

Opet, druge žene nemaju načina da se izraze ili navedu nekoga da ih sasluša. Kod njih dominira traženje sebe ili pak aktivno pokušavaju saćuvati prostor za svoje ja. One često ili uglavnom odbijaju svaki spoljašnji autoritet i okrenute su sebi. Istina je privatna. Otuda postoji jak osećaj poverenja u svoj privatni autoritet, ali nema njihovog javnog oglašavanja, niti spolja postoji ikakva potvrda te vrste autoriteta. Te su žene sasvim ćvrsto uverene u ono što “znaju”, ali ne uspeavaju da se izraze tako da ih neko zaista i ćuje.⁸² “*Prvi pol ne sluša, drugi pol ne govori.*”⁸³

Kako se onda ući govor sopstvenim glasom? U tome uspeavaju one koje “iskoraćuju” iz okvira koji im diktiraju, odrećuju i u kojem

---

79 Blythe McVicker, Goldberger, Nancy Rule, Tarule, Jill Matuck, *Ženski načini spoznavanja, Razvoj sebstva, svojeg glasa i svojeg duha*, Ženska infoteka (Druga), 1998, Zagreb, str. 153

80 Ibid, str. 142

81 Ibid, str. 142

82 Ibid, str. 142

83 http://www.zeneucrnom.org/index.php?option=com_content&task=view&id=23&Itemid=15

posreduju autoriteti stvarajući neku vrstu ličnog prostora i samo-definicija. Važna je stvar u tom procesu svesno odvajanje vremena u kojem se promišlja kontekst koji nas sputava i određuje. Žene koje govore sopstvenim glasom su objedinile “znanje za koje intuitivno znaju da im je lično važno sa znanjem koje su naučile od drugih”.⁸⁴

Neke žene se “udaljuju od datosti”, psihološki (a nekada i geografski) od svega što su do tada znale i prolazeći kroz intenzivnu samorefleksiju, počinju da se vraćaju sebi. Feministkinje su sloganom “Lično je političko”, skrenule pažnju na značaj (ženskog) ličnog iskustva i imenovanjem istog u akciju, politički čin. “Unutarnje puštate van, a vanjsko unutra”.⁸⁵ Davanjem reči i aktivnim imenovanjem onoga što im se događa, što osećaju, rade jeste put ka - sopstvenom glasu. Mapiranje emocija je sastavni deo tog procesa: razgovor o njima, njihovo pronalaženje u različitim pričama iz naše prošlosti i sadašnjosti je deo procesa našeg rasta i pravljenja novih emocionalnih granica.⁸⁶

To je zapravo, pronalaženje novog, starog ili “drugog” glasa. To je jednako porivu da se čitav život žene uzme u obzir i – “unutrašnji” i “spoljni”, u svoj njegovoj složenosti, a da se ima glas kojim će se i sebi i drugima saopštiti čitava složenost sopstvene egzistencije.⁸⁷

---

84 Ibid

85 Ibid, str.142

86 Mladenović, Lepa, Feministička etika brige za duševno zdravlje braniteljki ljudskih prava, tekst je deo *Resource Book on Women Human Rights Defenders*, 2006, str. 3, više na: [www. Defendingwomen-defendingrights.org](http://www.Defendingwomen-defendingrights.org)

87 Blythe McVicker, Goldberger, Nancy Rule, Tarule, Jill Matuck, *Ženski načini spoznavanja, Razvoj sebstva, svojeg glasa i svojeg duha*, Ženska infoteka (Druga), 1998, Zagreb, str. 145

... ”*Ponovo mora naučiti govoriti
krenuti od ja
krenuti od mi
poćeti kao što dete poćinje
iz prave gladi
i ugođe
i gneva*”.⁸⁸

Izbori žena da ne govore ili da se odreknu veze sa onom sobom za koje same kažu da jesu mogu da budu hotimićni ili neželjeni, ali i svesno odabrani. Ponekad je taj izbor određen time da je glas izmenjen emocijom koju nosi, pa onda se dešava da on bude znaćajno promenjen.⁸⁹

A lezbejke? Treći glas ili “progovoriti sebe”

Kada je osamdesetih godina Kerol Giligan, psihološkinja i istraživaćica napisala *Razlićit govor: psihološka teorija i razvoj žene*⁹⁰, uvevši (konaćno i na dostojanstven naćin) žene u psihologiju, pisala je i prićala o glasu. Da imati glas znaći biti živa, a da imati nešto da kažemo, znaći da imamo - lićnost. Ali i to da naš govor znaćajno zavisi od slušanja i biti ćuta od drugih. Da je glas ono što mislimo kada govorimo duboko iz sebe i da je glas osim što je prirodan, takođe i stvar kulture. Da istovremeno povezuje naše unutrašnj

---

88 Piercy, Marge, “Unlearning to Not Speak”, u *To Be of Use*, Doubleday, 1973, New York, str.38

89 Gilligan, Carol, *In a Different Voice, Psychological Theory and Women’s Development*, Harvard University Press, 1993, Cambridge, Massachusetts, and London, England, (x)

90 Gilligan, Carol, *In a Different Voice, Psychological Theory and Women’s Development*, Harvard University Press, 1993, Cambridge, Massachusetts, and London, England

i spoljašnje svetove, a da su govor i slušanje na neki način forme psihičkog disanja.⁹¹

U složenoj mreži društvenih mehanizama homofobije⁹², lezbejkama nije lako, a često ni dozvoljeno da govore o svojoj egzistenciji. Upravo, jedan od mehanizama homofobije jeste odbijanje komunikacije ili odbijanje da se čuje.⁹³ U porodici, npr. roditelji često ne žele da govore sa svojim ćerkama lezbejkama ili ne žele da govore sa njima o homoseksualnosti, njihovoj partnerki, itd. *“Ja sam izgubila priču sa mamom. Kad sam kod kuće, desi se da me uopšte ne pogleda. Desi se da ne pričamo uopšte. Samo me pozove da jedem i to je sve”*.⁹⁴

“Ne osećam se dobro kada znam da niko ne zna za nas (našu vezu, prim. aut.) i da je ovo preraslo u zatvor – zlatan zatvor. Shvatam da bi to trebalo da podelim sa nekim. Možda će biti još osoba koje će moći da private. Moji roditelji i brat neće nikada, to znam”.⁹⁵ Suočene sa izbegavanjem da budu čute i priznate, lezbejke često i ne govore o sebi, ne čuju sebe. Čute. *“Za nas zna samo jedna naša drugarica. Nikom drugom nisam rekla”*.⁹⁶

Vredanje i omalovažavanje u svakodnevnom govoru, komunikaciji su, takođe, moćan instrument homofobije. Reč lezbejka se često koristi kao reč osude, a zapravo ima pozitivnu konotaciju.

---

91 Ibid, xvi

92 Mađenović, Lepa, Društveni mehanizmi homofobije, interni tekst dostupan autorki

93 Ibid,

94 *Šta ti srce kaže, Lične priče lezbejki o coming out-u*, (ur. Ljiljana Živković, Sunčica Vučaj), Labris- organizacija za lezbejska ljudska prava, 2006, Beograd, str. 89

95 *Ljubav, u stvari...Lične priče o lezbejskim partnerskim odnosima*, (ur. M. Savić, R. Grubačić i Lj.Živković), Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava, 2008, Beograd, str.44

96 Ibid, str. 44

“Ovde svako svakog zna. U bivšem komšiluku, u tom mom stanu dok sam živela sama, stvaralo mi je pritisak to što su oni kontrolisali ko je kod mene. I počele su glasine. Prolazila sam jedan dan pored komšije koji je sedeo sam na klupi i rekao glasno: Lezbejka. To mi je bilo zastrašujuće, ali ne zato što me je brinulo šta komšije misle, nego zato što sam strahovala da bi informacija mogla lako da stigne i do moje majke. Čitava ta atmosfera mi je bila stresna”.⁹⁷

Posledice vredanja i potcenjivačkog odnosa prema lezbejkama su višestruke. Etiketiranje je čest čin homofobije i čini da se produbljuje stigmatizacija svega što čini celokupan život lezbejki. Udružene sa posledicama drugih mehanizama homofobije donose čitav niz poteškoća. Pre svega, lezbejke često imaju problem sa vrednovanjem samih sebe, i imaju visoke osećaje inferiornosti, pregršt unutrašnjih konflikata. Lezbejke često godinama ni same ne mogu da izgovore reč lezbejka, iako su svesne svoga identiteta i hrabro ga grade. Zato je važno da svi i svuda koristimo termine lezbejke i gejevi afirmativno i odupiremo se njihovoj svakodnevnoj upotrebi u jeziku u degradirajućem kontekstu.

Koliko god se možda činilo neverovatnim u današnjim uslovima, izolacija spada u jedan od čestih mehanizama društvenog kažnjavanja lezbejki. Uskraćivanje informacija, sprečavanje komunikacije, držanje u prostoru u kome je razmena i komunikacija svedena na minimum, uključujući i fizičku izolaciju. “...*Posle izvesnog vremena, meni je opala sva kosa. Nisam imala kosu šest meseci. Tih pola godine nisam izašla iz kuće. Bilo mi je zabranjeno da izlazim. Dozvoljeno mi je bilo samo ako me pozove neko muško*”.⁹⁸

---

97 Ibid, str. 61

98 *Šta ti srce kaže, Lične priče lezbejki o coming out-u*, (ur. Ljiljana Živković, Sunčica Vučaj), Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava, 2006, Beograd, str. 57

Lezbejke i gej muškarci često žive u izolaciji i nikome ili vrlo retkim osobama u svom životu govore o svojoj egzistenciji, pa se čini kao da su izolaciju same odabrale. Mnoge trpe bolnu izolaciju od svoje porodice koja ne može da prihvati njihov identitet. Toj izolaciji često prethodi jednako bolan proces odbacivanja od strane društva. Veoma često se na taj proces nadovezuje suočavanje sa sopstvenom internalizovanom homofobijom (kada lezbejke imaju neprijateljski stav prema samima sebi i misle i osećaju da je njihov identitet odraz patologije ili inferiornosti) što sve utiče na psihološko prilagođavanje i komunikaciju sa drugima. Mnoge lezbejke u svojim srednjim godinama nisu spremne na coming out pred komšilukom plašeći se osude, nerazumevanja, odbacivanja ili nasilja. Opet, mnoge starije lezbejke ne žele ili ne mogu da komuniciraju sa tradicionalnim ženskim saveznicama, kao što su to npr. žene iz komšiluka ili rođake. Lezbejska životna iskustva i sećanja su često suštinski različita od priča njihovih heteroseksualnih vršnjakinja. Od potcenjivačkog i odbacujućeg ponašanja, pa i izolacije nisu izuzete ni starije lezbejke. Nekada se okolina brutalno ponaša prema "luđakinjama" i "čudakinjama", odnosno starijim ženama koje svojim ponašanjem, izgledom i stilom života odudaraju od stereotipnog i opšteprihvaćenog stila "bake sa unučićima".⁹⁹

* * *

Institucija heteroseksualnosti prisiljava lezbejke da se pretvaraju, da budu etiketirane kao perverzne, kriminalke, kao bolesne ili opasne žene.¹⁰⁰ Zato je važno da lezbejke komuniciraju, kao i da drugi budu otvoreni da čuju i razgovaraju sa njima i o njihovim životima.

---

99 Mršević, Zorica, *Lezbejska usamljenost*, (str. 521) u Mapiranje mizoginije u Srbiji: Diskursi i prakse, II tom (ur. Marina Blagojević), Asocijacija za žensku inicijativu, 2004, Beograd, str. 521

100 Rič, Edrien, *Žene i čast: beleške o laganju*, Feminističke sveske 7-8/1997, Autonomni ženski centar, 1997, Beograd, str. 187

Lezbejski coming out je dug proces progovaranja iznutra o svojoj egzistenciji. Iako lezbejke nužno ne podležu (ili bar ne u značajnoj meri) osujećujućim posledicama tekovina (ženskih) rodnih uloga kao što je to slučaj sa heteroseksualnim ženama, progovaranje iznutra, da bi se progovorilo spolja (drugima) i bila prihvaćena u najboljem slučaju, je i dalje složen i specifičan čin pronalaženja tog autentičnog (ženskog) glasa i jeste istina iz koje svakako nisu izuzete.

Da bi progovorile - živele, lezbejke moraju preobraziti sopstvenu ćutnju u govor, pronalazeći svoj sopstveni glas. Treći glas.

Šta su lezbejke rekle o svom coming out-u

*“Kaži im kako nikad nisi celovita ličnost ako čutiš, jer uvek postoji neki delić tebe koji želi da se iskaže, i ako ga stalno ignorišeš, on postaje sve luđi i sve uzavreliji, i ako ga ne iskažeš on će te jednog dana udariti po zubima iznutra”.*¹⁰¹

Odri Lord, Sestra autsajderka, 2002.

Uvod

Ovo istraživanje je nastalo, na neki način, kao prirodan nastavak rada na brošuri koja je objavljena 2006. godine pod nazivom “Šta ti srce kaže”. Cilj toga rada je bilo objavljivanje ličnih priča lezbejki o jednom svom coming out iskustvu. Istovremeno, to je bio i direktan doprinos podržavajućoj kulturi za afirmativnu socijalizaciju lezbejki u našem društvu.

Taj rad je doneo mnogo više od toga. Otvorio je mnoga pitanja i nadasve potrebu da se o coming out –u nastavi da govori. Sasvim otvoreno.

Coming out, pre svega, predstavlja emancipatorski čin. Istovremeno on je složen, spor i postepen proces i na neki način traje – doživotno. Za proces razotkrivanja svog lezbejskog identiteta potrebno je mnogo energije, truda, brige i podrške drugih samim lezbejkama. Sa druge strane, kroz proces i mehanizme društvene homofobije, lezbejke su učinjene nevidljivim i depersonalizovanim

---

¹⁰¹ Lord, Odri, *Sestra autsajderka: eseji i govori*, Feministička 94, Žene u crnom, 2002, Beograd, str. 51

i ta se činjenica uvek mora uzimati u obzir kada se o govori o razotkrivanju lezbejskog identiteta. Ovo istraživanje će pokušati da da neke odgovore na pojedina pitanja o ličnim, porodičnim i socijalnim aspektima coming out-a lezbejki u našoj zemlji.

Plan i metode istraživanja

Na neki način je bilo izazovno pronaći i opredeliti se za metodologiju ovog istraživanja. Naime, u okviru rada na pomenutoj brošuri, a za učešće u intervjuisanju se javio mnogo veći broj žena, nego što je bilo očekivano i planirano. Tokom samog procesa intervjuisanja, gotovo sve učesnice su imale potrebu da sa mnom podele svoja razmišljanja o mogućem nastavku rada na ovakvim i sličnim aktivnostima, a pošto je rok za primanje prijava bio zaključen, još neko vreme su se javljale one koje su želele da daju svoj doprinos. Sećam se da je bilo prijava i u vreme kada je tekst već otišao u štampu i da sam ja ostala zadivljena tim entuzijazmom i potrebom za participacijom u nečemu što je uključivalo razgovor o veoma ličnim iskustvima. Ovde govorim o tome, zato što je baš ta činjenica rezultirala izborom metodologije za nastavak rada. Nisam zaboravila taj entuzijazam i sve vreme dok sam tragala za "odgovarajućom" metodom, pratio me je taj osećaj otvorenosti. To je svakako moralo imati veze sa obrazovanjem, jer sam polako, kako je vreme prolazilo od objavljivanja brošure i mojih ponovnih razgovora sa nekim ženama, kao i onima koji su je čitali, shvatala kako sam ja zapravo mnogo naučila kroz intervju e i to direktno od drugih lezbejki. I kako smo mi zapravo zajednički, tada, prošle kroz jednu svojevrsnu razmenu u kojoj smo sve dobile povezavši se, razgovarajući, diskutujući.

Dakle, ovoga puta, ponesena snažnim iskustvom prethodnog rada na istoj temi, opredelila sam se za hermeneutičku perspektivu i to na dva nivoa. Prvi je pored prikupljanja informacija uključivao

i “razvijanje svesti”¹⁰² – putem razgovora i naše međusobne razmene o našem društvenom položaju. Već na taj način smo osnaživale sebe. Učile smo iz svojih iskustava. Drugi nivo je podrazumevao analizu i tumačenje dobijenih podataka putem intervjua.

Kritička heremeneutika je u osnovi interpretaciona i bazira se zapravo na kritičkoj teoriji društva. Stavlja akcenat na razvoj znanja. Sve mi učimo iz ovog procesa. Upravo učenje me je i navelo da nastavimo dalje da razgovaramo o coming out-u. Proces razvijanja svesti u kojem znanje postaje dostupno drugima putem dijaloga i obrazovanja. Za razgovor o coming out-u sve smo morale, makar tokom dijaloga, imati priliku za izlazak iz ćutnje. Ono što je možda važno reći na ovom mestu, a dolazi iz kritičke teorije društva, jeste: da je stvarnost društveno izgrađena i da su ljudi sposobni za samokritičnost unutar te stvarnosti; da su sve društvene reakcije usmerene na razumevanje; da se sve društvene interakcije, pisane, govorne ili iskustvene, mogu izraziti tekstom i protumačiti i da postoji recipročan odnos između istraživanja i učesnica.¹⁰³ Tokom ovoga rada, smo se trudile da razgovaramo i da se razumemo. Taj dijalog je doveo do ovoga teksta, koji je bitan samo u onoj tački ako bi podstakao druge na promenu.

Kontekst

Coming out predstavlja kompleksan proces kroz koji prolaze lezbejke uglavnom do kraja svog života, mada ne nužno i uvek na podjednako iste načine. Na ovom mestu postoji pokušaj da se u razumevanju lezbejskog coming out-a on sagledava u nivou ličnog, porodičnog i donekle socio kulturnog. Faktori kao što su uzrast, religija, postojanje invaliditeta, etnička pripadnost, itd., značajno mogu da utiču na proces coming out-a svake pojedine osobe i uzi-

---

102 Freire, P. *Pedagogy of the Oppressed*, Continuum, 1992, New York

103 Ibid,

mani su u obzir. Kao što već napomenuh, a značajno je za kontekst, jeste da ne smemo da prenebregnemo uticaj društvenih mehanizama homofobije na ovaj složen proces koji uključuje i unutrašnju, ali i socijalnu sferu života lezbejki.

Svaki pokušaj da makar malo bolje razumemo šta se zapravo događa tokom procesa lezbejskog coming out-a je veoma važan, jer može da obezbedi prostor za razvijanje pozitivnije slike o sebi koje lezbejke imaju u društvu koje je uglavnom veoma neprijateljski određeno prema njima, bilo da ih napada, mrzi, obezvređuje ili isključuje. Centralni odnos koji je razmatran istraživanjem je odnos ćerke lezbejke sa majkom, te on kao takav, može da posluži kao paradigma odnosima sa značajnim osobama u životu lezbejki. Dobijanje nekih informacija u vezi sa tim i pokušaj razumevanja ovog odnosa bi mogao da bude podsticajan materijal lezbejkama i njihovim boljim i osnažujućim odnosima sa drugim ljudima u svakodnevnom životu i korak dalje ka smanjenju homofobije u našem društvu.

Lično

Sva pitanja koja sam postavljala svojim sagovornicama sam postavila i sebi, na samom početku. Brižljivo sam ih osmišljavala, oslanjajući se na prethodno iskustvo rada na istoj temi (istina bitno, ali sa drugačijim ciljem i pristupom). Dok sam razgovarala sa ženama, ključni princip kojim sam se rukovodila je bilo aktivno slušanje, koga inače, smatram najvažnijim principom društvenog rada.

Drugi princip koji je bio važan i meni, kao i ženama sa kojima sam razgovarala je bila zagarantovana poverljivost. Sasvim sigurno je bilo smenjajućeg autoriteta u našim razgovorima, jer sam pored toga bila ta koja je od žena učila nešto sasvim, sasvim novo. Kakav osećaj!

Za mene je bilo važno da kažem da sam lezbejka i feministkinja i da u toku intervjua ponekada sa ženama podelim i svoja razna lična iskustva u vezi sa coming out-ima u mom životu i mislim da je to u pojedinim etapama razgovora bilo izuzetno značajno i za moje sagovornice, ali i mene samu. Ponekada mi je u tim razgovorima bilo veoma dragoceno višegodišnje iskustvo rada sa ženama i devojkama koje su preživle nasilje. Nekada sam tokom tih intervjua i plakala, a za vreme nekoliko sam zaista bila ushićena hrabrošću i kreativnošću pojedinih žena.

Intervjui

Započeli su prošle godine u aprilu mesecu i trajali šest meseci sa prekidom tokom leta. U tom periodu, lezbejke koje su dobile informaciju putem e-mail lista i Labrisovog web sajta su se dobrovoljno prijavljivale za učešće u istraživanju. Individualni intervjui su trajali od 45 minuta do 2 časa, u zavisnosti od raspoloženja, potreba, interesa žena koje su se prijavile, a ponekada i od uslova rada. U nekim intervjuiima je učestvovalo dve ili više žena, jer su one tako želele. Ukupno je učestvovalo 52 žene, uzrasta od 18 do 62 godine. Korišćen je polustrukturiran intervju. Intervju nije sniman, nego sam ja povremeno beležila delove našeg razgovora, da bi ih po završetku intervjua dopunjavala, obeležavala jasnije celine i glavne zaključke. Žene su mogle uvek da odaberu gde će se sastati sa mnom. To je bilo važno, budući da mi je bilo stalo da se one osećaju prijatno i sigurno dok razgovaramo o coming out-u. To su bile kancelarije, kafići sa manje ljudi, ili u doba kada nije bila glasna muzika i kada nije bilo prometno (primera radi kada sam razgovarala sa lezbejkama koje su bile iz Beograda ili im je odgovaralo da dođu u Beograd da razgovaramo ili su tu radile preko radne nedelje, dok su živele u drugim mestima – većina njih je želela da se sastanemo i razgovaramo u kafeu *Planet* koji je poznat kao popularno okupljalište lezbejki u Beogradu). Sa drugima sam

Šta su lezbejke rekle o svom coming out-u

se, pak viđala u gradovima i mestima gde su živele ili trenutno radile (ukupno 15 i na ovom mestu neću iznositi ista, jer su neka od tih mesta veoma mala, pa bi prepoznavanje nekih žena bilo moguće). Budući da nisu sve učesnice dale dozvolu da objavim mesto ili njihovo ime, pa ni nadimak, uključujući i neke citate, ja to nisam učinila ni na jednom mestu u knjizi, upravo zbog uvažavanja poverljivosti, ali i uz zahvalnost na odvažnosti za učešće u intervjuu. Takođe, mnoge žene su se predstavljale punim imenom i prezimenom, pa su želele da i na taj način budu pribeležene i javne u svom identitetu. Sa nekim ženama sam se sastala dvaput da bismo pojasnile neke delove (ja ponekada nisam bila sigurna da dobro razumem neke činjenice za koje sam mislila da su mi poznate, pa sam bila veoma srećna što su neke od njih imale strpljenja i poverenja da mi na dodatna pitanja odgovore, zaista), a neke žene su mi posle intervjuja, e-mailom slale svoje misli za koje nisu bile sigurne da mogu da odgovore tokom intervjuja ili su procenjivale da im je potrebno dodatno vreme za razmišljanje. To se pokazalo kao dobra metoda. Na taj način smo imale neku vrstu otvorenog dijaloga i međusobnu povezanost, učile smo jedna od druge, kako bi nastao ovaj tekst iz koga će, drugi u najboljem slučaju, takođe nešto dobiti. Verovale smo da tim našim razgovorima koji nisu bili javni, možemo da učinimo neke promene, prvo tu oko nas, a možda i malo šire.

Šta su intervjui sa lezbejkama doneli

Većina lezbejki smatra coming out veoma važnim procesom. Važnim u smislu svog sopstvenog života, kao “*deo mog subjektiviteta*”, “*potvrda moje ličnosti*”, “*da bih mogla da živim u istini*”, “*takva sam kakva sam ili neću biti*”... Njegova značajnost se ogleda pre svega u činjenici da je on poseban događaj koji je za mnoge lezbejke prva prava potvrda lezbejskog identiteta, pa čak i za one koje imaju svest o svom identitetu odmalena (od 3, 4, 5. godine života, govorile su

žene sa kojima sam razgovarala), ali ništa mnogo manje i za one koje su ga kasnije ili ga još uvek intenzivno osveščuju.

Neke lezbejke su rekle da im nije važan, obrazlažući to “sasvim ličnom, privatnom stvari, za koju niko ne mora da zna”. Smatraju da ne treba da postoji razlika između heteroseksualne (većine) i ne-heteroseksualne populacije ljudi i da bi volele da niko ne mora ikada da razotkriva svoj identitet.

Na kraju, postoje lezbejke koje smatraju coming out veoma bitnim, ali društvene mogućnosti su za njih u tolikoj meri opresivne, da su praktično izuzete iz mogućnosti da (pro)govore o svom lezbejskom identitetu. Govorim pre svega o Romkinjama lezbejkama i trans ženama (onima koje su u procesu ili su zaokružile proces promene pola u ženski, a koje su u tom procesu ili pre njega osvestile/osveščuju i svoj lezbejski identitet). Homogenih grupa među lezbejkama nema. Lezbejke jesu manjinska seksualna kultura, ali koja poseduje divne raznolikosti unutar iste. Tako je i sa onima koje su izložene raznovrsnim, često udruženim vrstama diskriminacija (najčešće i individualnim i strukturnim). Ni tu nema pravila. Postoje lezbejke Romkinje koje su se izborile da otvoreno govore o svom lezbejskom identitetu, kao što postoje one koje su bele i to nisu ili nisu još uvek.

Lezbejke razotkrivaju svoj identitet po prvi put, različitim osobama i u različitom uzrastu. Obično je to između 20. i 30. godine, a manji broj lezbejki je svoj prvi coming out imao između 14. i 16. godine. Oni su najčešće upućeni veoma bliskim prijateljima/prijateljicama, članovima porodice, gde su to obično sestra, mama, brat, a retko otac, zatim neki bliski članovi rodbine poput sestričine i sl. U toj grupi su ponekad i terapeutkinje, kolege i kolegice sa fakulteta ili posla. Neke lezbejke su se prvi put autovale drugim devojkama koje su takođe bile lezbejke, a koje to nisu znale, pa su se i one njima autovale, a neke su to prvi put učinile u ženskoj grupi, neke opet u – lezbejskoj. One koje su se autovale u ženskoj grupi govore o velikoj podršci koje su imale (makar na početku) u tom

procesu, a jedna lezbejka je govorila o velikom pritisku lezbejske grupe da se autuje – a kojem je ipak, uspevala da odoli - onda kada bude bila sasvim spremna da to učini. Značajan broj lezbejki navodi kako je Internet na tom početku odigrao veoma važnu ulogu u tom procesu (*“Internet mi je bio prva PODRŠKA i POTVRDA za moj identitet”*). U tom smislu, mnoge devojke (o tome pre svega, govori generacija mladih devojaka) su imale priliku da dođu do informacija (mnoge navode to kao osnovnu motivaciju da počnu da koriste računar, neke su počele da rade da bi zaradile i kupile sopstveni; a neke su delile zajednički sa ukućanima ili u lokalnom Internet kafeu iako im to nije bilo jednostavno, jer nisu imale mnogo privatnosti i slobode da komuniciraju ili čitaju tekstove, sajtove u blizini drugih i sl.) koje su im bile ključne, kao npr. da homoseksualnost nije bolest (i da je sa njima sve u redu), da pročitaju neke tekstove, ali i da se upoznaju sa drugim lezbejkama, da na chat-u porazgovaraju, raspitaju se o mestima za izlazak (ovo je posebno važno za one koje žive u veoma malim mestima i gde su potpuno izolovane i gde ne mogu da se upoznaju ni sa kim, da se druže, niti da u krajnjoj liniji, iako ne uvek nužno - ostvare eventualnu vezu), saznaju o filmovima, serijama, knjigama, časopisima, kao i LGBT ili ženskim organizacijama u njihovom gradu ili u mestu najbližem do njihovog mesta stanovanja.

Većina lezbejki govori o coming out-u kao olakšanju – *“kao da baciš tonu sa svojih leđa”*, *“kada imenujem to kao svoje lično iskustvo, onda mi je mnogo lakše”*, ali i kao *“uslov da slobodno živim”*, *“Naučila sam mnoge stvari o sebi, npr. koje strategije imam u vezi prihvatanje same sebe. Coming out mi je pokazao lične resurse. Postala sam otvorenija za sebe.”*

Put ka izgradnji lezbejskog identiteta je dugotrajan proces, često veoma spor, kompleksan i jedinstven za svaku osobu. U razgovoru sa lezbejkama, neke su bile na samom početku tog složenog procesa, a neke su pak, zaokružile gotovo sve faze izgradnje svoga identiteta i već uveliko bile okrenute svom napornom radu na

poboljšanju života LGBT zajednice u našem društvu. No, ono što je zajedničko gotovo svakoj, jeste put kojim je svaka gradila svoj identitet kroz proces coming out-a. Na tom putu, na kojem će biti čitavog života zapravo, ali ne i na identičan način, one su govorile o različitim iskustvima, a koje nisu bile samo osećaj olakšanja. Naime, strah se pominjao veoma često i to najčešće strah od – odbacivanja porodice, ali i bliskih prijatelja. Za mnoge lezbejke to je osnovni razlog zbog koga se i ne autuju svojim porodicama. Mnoge su se susrele ili im je to još uvek aktuelno, sa ignorisanjem njihove egzistencije, kao i potreba u vezi sa tim. Pojedinicima je to predstavljalo zaista veliku poteškoću. Neke su se susrele sa usamljenošću. Neki bliski prijatelji i prijateljice su posle autovanja, jednostavno nestali iz njihovog života. Neki se više nikada nisu javili. Neke prijateljice su prihvatile, ali npr. uz komentar: “*Dok god ja nisam ugrožena, ja ću te prihvatiti*”, itd.

Na ovom mestu, lezbejke govore i o fizičkom nasilju koje je usledilo posle autovanja. “*Godinu dana me je majka tukla posle toga, da mi ‘to’ izbije iz glave*”, “*Kada sam to podelila sa svojim tadašnjim dečkom, a koga sam doživljavala kao jednu od najbližijih osoba u mom životu, od njega je usledio – šamar.*” Neke su, opet, zbog svog upadljivijeg izgleda i stila odevanja, šminkanja i sl. postajale ranjivijim na ulici i time bile izložene seksualnom uznemiravanju i napadima, pa čak i grupnim (skinhedsa, ali i drugih grupa mladića i devojaka).

Druge lezbejke su prolazile kroz duže ili kraće periode opijanja alkoholom, upotrebom droga i pokušajima suicida. Neke lezbejke imaju ili su u određenom periodu imale različite vrsta somatizacija, jer su teško izlazile na kraj sa pojedinim osećanjima (straha, krivice, sramote) pa su se nosile sa pojavom različitih telesnih simptoma. Pojedine lezbejke su njihove porodice uputile na psihijatrijska lečenja. Neke od njih su bile podržane posle prvog ili drugog razgovora, posle čega su roditelji bivali pozivani na razgovor, ali neke su, na žalost bile lečene više godina “terapijski” uključujući i lekove

od “poremećaja ličnosti i seksualnog identiteta.” Neke lezbejke su se opredelile za heteroseksualni brak, pa i radjanje dece (većina njih, iako nije pravilo živi van grada danas), jer nisu uspele da se izbore sa homofobijom i žive svoju tihu egzistenciju o kojoj su hrabro i tiho svedočile. Za neke od njih, mašta predstavlja mehanizam preživljavanja...

Trans žene kažu da je za njih bilo teže da se autuju kao žene i prođu težak proces započinjanja prihvatanja sebe, ali da su sa okolinom i porodicom imale mnogo više problema kada su se autovale kao lezbejke nego kao žene. “Ako si TI lezbejka, onda smo i mi!”, odgovarali su muškarcima najčešće. Za trans ženu je vidljiva njena promena pola, tj, period njene tranzicije od jednog ka drugom polu, ali ne i njena seksualna orijentacija. Tako bolan proces razgovaranja sa sobom, a koji za mnoge traje zapravo od samog detinjstva, može biti gotovo slomljen jednim komentarem, a za ponovno uzdizanje potrebno je mnogo ljubavi, podrške i brige najbližih. A retke su one koje to imaju ili su uspele da to izgrade. Neke su, zbilja sjajne i govore o neverovatnoj upornosti i hrabrosti da se preživi – “*Razvijala sam kreativne socijalne odnose i bila prihvaćena (na fakultetu, u društvu). To je bio moj mehanizam da preživim*”.

Mnoge lezbejke ostaju u našem društvu u potpunoj tišini. Zarobljene u teškim okovima patrijarhalne i rasističke matrice, mnoge Romkinje lezbejke se snažno bore da budu prihvaćene dostojanstveno, ponajpre sa činjenicama da su ljudska bića, pa onda i žene. O drugačijoj seksualnoj orijentaciji od heteroseksualne se ne govori, pa se većina lezbejki Romkinja – udaje i živi u heteroseksualnim brakovima. U romskim zajednicama je posećivanje i druženje žena međusobno po kućama često uobičajena svakodnevna stvar socijalizacije, pa neke lezbejke imaju priliku da provedu vreme sa svojim partnerkama. Takav život je obeležen velikim stresom, jer se odvija pred očima članova porodice i rodbine koji, takođe, često (i ne uvek) borave u kući i oko nje. Neke lezbejke govore da bi ih porodica, ali i zajednica, ukoliko bi saznala za njihov identitet, izvrgle

direktnom ruglu i poniženju – šišanjem kose, recimo, nekim oblicima kontrole, ali ne i izopštavanjem iz zajednice. Ovo, naravno nisu pravila, ali izvesne tendencije postoje koje su karakteristične za pojedine zajednice. Takve iste, slične (a verovatno i brutalnije) mere kojima se članovi porodice ili zajednice nose sa različitošću (u ovom slučaju govorimo seksualnoj, ona može biti udružena i sa drugim različitostima, dakako) se mogu sresti i u onim koje nisu romske. Razgovarala sam sa lezbejkama Romkinjama čije porodice su, zajedno sa njima učinile ili i dalje – čine, prihvatajući ih kao lezbejke, a da nisu bile na tako brutalan način odbačene, kao što jesu neke druge koje dolaze iz tzv. većinske kulture.

Neke lezbejke su veoma religiozne, no samo pojedinim je važno da u svojim verskim zajednicama podele priču o svom lezbejskom identitetu. Nijedna sa kojom sam razgovarala, nije uspela u tome i kao razlog navode okvire vere u kojima ne mogu do kraja da vide, prepoznaju ili priznaju sebe kao lezbejke. Kod nekih postoji snažan strah da neće biti prihvaćene, pa se ne usuđuju (ili još uvek ne) da se autuju u okviru svojih verskih zajednica.

Lezbejke u zrelim godinama, iako često sa osvešćenim i prihvaćenim lezbejskim identitetom, govore da im je lično teško uglavnom onda kada nemaju već izgrađenu socijalnu mrežu svojih lezbejskih prijateljica. One koje zbog male sredine u kojoj žive i u kojima se svaka različitost uglavnom teško prihvata (a seksualna gotovo nikada ili bar sasvim retko), ali i ekonomskih, nekada i etničkih (manjinskih) i kulturnih razloga, nisu tu mrežu izgradile – susreću se sa poteškoćama, čak i ako nisu nikada bile u braku ili su postale udovice. One se oslanjaju na mrežu svojih rođaka ili komšinica (što nije zadovoljavajuće za njihova lezbejska životna iskustva, a razotkrivanje svoga identiteta nije ili ne bi bilo prihvaćeno) ali nekada žive veoma izolovano, pa su time i ujedno što su starije, izložene mogućim napadima i diskriminaciji.

Lezbejke i njihove majke: Čerke za ceo život?

Majke uglavnom teško prihvataju svoje ćerke lezbejke. Čak i kada se to desi, put prihvatanja je uglavnom, mukotrpan i dug – za obe. Druge majke dugo ćute, ignorišu, nikada ne prihvate. Neke majke nisu više žive, a ćerke su ostale da žive bez njih.

Većina lezbejki sa kojima sam razgovarala je zapravo govorila o neprihvatanju od strane svojih majki. Većina tih majki ćutnjom prekriva činjenicu da su im ćerke lezbejke i tim stavom “ne želim da znam” prave gotovo neprobojan zid ka svojim ćerkama. A ćerke uglavnom kažu: “Nikada nismo pričale, ali ja znam da ona zna.” Neke majke su, iako nisu direktno razgovarale sa svojim ćerkama, u prvi plan stavljale činjenicu da je seksualna orijentacije ćerke za njih bolna i nešto što neće moći da prežive, druge su bile veoma zabrinute u vezi s tim “šta će okolina i rodbina reći”, neke što im ćerke neće imati decu i što će biti “same i stare jednoga dana”, a pojedine mame su bile veoma zabrinute, jer će njihove ćerke biti anatemisane u društvu, da su uvek na udaru hostilnih stavova ili fizičkog napada i uopšte diskriminisane, ili što “nikada neće naći svoju sreću u životu”. I moja majka spada u tu grupu. Najviše je tugovala što neće imati unučiće (a već je tada imala dvoje, ali je tvrdila da “nije isto imati unučiće od ćerke i sina”), jer se u našem društvu podrazumeva da biti lezbejka znači i nikada ne postati roditeljka (što je delimično i tačno, ali ne i nemoguće i nije stvar u tome, nego što naše društvo koje toliko govori o deci, zapravo nije otvoreno da pruži potrebne i odgovarajuće uslove svim ženama, pa i lezbejkama, da rađaju decu u skladu sa svojim izborima, uključujući tu i mogućnost da mogu da usvajaju decu, a takve dece koja čekaju da ih porodice prime ima u našem društvu mnogo, mnogo; drugo možda baš na ovom mestu ne treba da zaboravimo da pojedine heteroseksualne žene biraju da ne budu majke, neke opet nisu u mogućnosti, a želele bi, itd), zatim što ću čitavog života biti izložena diskriminaciji i opštem neprihvatanju i što zbog suženog

izbora partnerki (u smislu da heteroseksualne žene imaju više mogućnosti za izbor, što je takođe delimično tačno, ali se pretpostavlja da je kvantitet odlučujuć za izbor partnera, tj. partnerki, a to znamo, ne mora biti presudno za "sreću") najverovatnije nikada neće pronaći "onu pravu" (što veoma liči na uobičajen heteroseksualni mit o ljubavi za ceo život sa mužem, što više nije koncept koji danas rado prihvataju ni heteroseksualne žene). Ja mislim da je hrabro da se moja majka uhvatila u koštac sa razmišljanjem onoga što lezbejska egzistencija (između ostalog) znači, ali rezultat je svejedno bio negativan. Jedna njena rečenica je odslikala njeno neprihvatanje. Rekla mi je tada, pre nekoliko godina, "sama si izabrala svoju smrt".

To mi danas liči pomalo na romsku veoma negativnu izreku koju mi je rekla lezbejka sa kojom sam razgovarala, (a koju je njoj uputila njena majka) a koja kaže: "Ćerka je tuđa kost."

Opet, majka trans žene u ovoj maloj studiji je sasvim dobro prihvatila promenu pola svoga sina u ženu ("*Sad imam ćerku*", rekla je srećna), ali ne i njen lezbejski identitet...

Majka, čija je ćerka preživela incest u porodici, kao što je ignorisala to iskustvo, takođe nije htela da prihvati ni ćerkin coming out.

Neke ćerke, čini se, kao da ne bi ni pokušale da razgovaraju. "*Moja majka je suviše patrijarhalna. U njenom sistemu nije moguće da ja imam ljubavnicu, pa onda ni nema svrhe da razgovaramo.*"

Neke majke, ipak, prihvataju, ali tako što prolaze kroz dug i težak zajednički proces sa svojim ćerkama. Neki to nazivaju "više od prihvatanja"¹⁰⁴.

Nije lako u početku. Mnoge mame su na početku ignorisale ono što su im ćerke saopštile ili jednostavno - nisu htele da razgovaraju. A onda je to počelo da se menja u njihovom odnosu. "*Rekla je da*

---

104 Postoji istoimena knjiga koja govori o roditeljima koji su prošli kroz coming out proces sa svojim homoseksualnim sinovima i ćerkama, Griffin, Carolyn Welch, Wirth, Marian J., Wirth, Arthur G., *Više od prihvatanja, Roditelji djece sklone vlastitom spolu govore o svojim iskustvima*, Publicum, 1997, Zagreb

ne želi da priča samnom. Posle dve nedelje ćutanja, došla je k meni i rekla da zna ko mi je bila prva devojka.”; “Pošto sam se autovala, odbacila me je, ali smo onda započele proces prihvatanja. Plakale smo i bežale jedna od druge. Nisam htela da odustanem. To i dalje traje. Sada je to pozicija razmene i poverenja između nas kao dve žene, koje su istovremeno majka i ćerka. Proces sa mamom mi je jedan od najvažnijih u vezi sa coming out-om. Osnažujući je u mom odrastanju. Moj proces autovanja je postao stubom našeg odnosa . JA SADA POSTOJIM u svojoj porodici.”

Za one koje su prošle mukotrpan put i nasilje od oca prema ćerki, jedna majka je priznala da je trebalo mnogo ranije da razgovara sa svojom ćerkom i da je podrži. U međuvremenu, ćerka je zasnovala vezu i brak sa ženom iz inostranstva. Mama je podržala taj brak i došla na “alternativnu svadbu” svojoj ćerki i njenoj partnerki.

Druga mama je rekla: *“Imaš pravo da živiš svoj život kako ti hoćeš. Važno mi je da mi TI kažeš sa kim si. Ja ću te uvek voleti.”* Ta ista mama danas rodbini govori kada se raspituju o njoj (a u našem društvu to jeste kulturološki faktor), ona kaže: *“Nema dečka. Možda ga neće ni imati.”*

Majka Romkinja, shodno okolnostima i kontekstu života, svojoj ćerki lezbejki je rekla: *“Najbolje je da ćutiš o tome”*, pruživši joj za-pravo ličnu podršku, ali uvažavajući i okolnosti svoga društvenog položaja. U maloj sredini, podržavajuća majka je rekla svojoj ćerki: *“Teško je biti drugačiji u maloj sredini kao što je naša. Ali da znaš, mama ti je podrška.”*

Ćerke koje su sa zajedno sa svojim majkama prevalile dug put tokom procesa razotkrivanja svog lezbejskog identiteta, kažu da su mnogo dobile svojim autovanjem. Sada govore da im je odnos postao “dublji”, “iskreniji”, “da konačno imaju intimni rečnik”, itd. Za neke od njih, bolji odnosi su postali i u porodici, ili ih je opet, pozitivan coming out osnažio da se sada pripreme i autuju ocu, nekim bliskim rođacima.

Za neke lezbejke, na neki način je, ostala tuga, jer su im majke umrle, a da nisu prošle kroz ovaj proces.

U našem jeziku ne postoji nijedna izreka u kojoj se pominju lezbejke. Opet, vrlo su retke izreke u kojima žensko-ženski odnosi nisu izrazito mizogini (npr. one o odnosu snaje i svekrve i sl). Tražajući za izrekom u kojoj se pominju majka i ćerka, a imajući na umu ovu temu, setila sam se da postoji ona koja kaže: “Ćerka je za ceo život.” (slične izreke postoje i u drugim jezicima). Drugim rečima, sin “pripada” majci sve dok ne pronađe ženu, ne oženi se, dok ćerka, bez obzira na to da li će se udati ili ne, uvek “pripada” majci. Odnosno, majka uvek ostaje najvažnija žena u životu svoje ćerke. Ova vrsta mita bi na neki način mogla da bude i vodilja u objašnjavanju nekih od reakcija majki na coming out njihovih ćerki.¹⁰⁵ No, pre toga se postavlja pitanje zašto su reakcije majki na coming out njihovih ćerki lezbejki uglavnom negativne? Mogući su neki odgovori. Razlog tome može da bude da na ćerkinu informaciju o tome da je lezbejka, majka, na neki način, biva nesvesno ljubomorna i to u onom smislu da se ćerka brine o drugoj ženi, a ne o njoj. U patrijarhalnom društvu, majke uče svoje ćerke da brinu o drugima, a ćerka to ponajpre nauči tako što brine o svojoj majci. Neke majke bi svakao želele da tako i ostane, odnosno da tu sada ne postoji neka druga žena. Zatim, za mnoge majke je prirodnije da se njihove ćerke brinu o svojim muževima, više nego za njih same. Ako se ćerka brine o nekoj drugoj ženi (umesto da se brine o svom mužu), to isto može na nekom planu da izazove nezadovoljstvo majke.¹⁰⁶

Majke su uglavnom razočarane, jer su im ćerke lezbejke. Naime, u našem društvu se posebno osnažuju kapaciteti žena za brigu i negu

---

105 Boston Lesbian Psychologies Collective (ed.), *Lesbian Psychologies, Explorations and Challenges*, University of Illinois Press, 1987, University of Illinois Press, Urbana and Chicago, str.177

106 Ibid, str. 179

drugih, za razliku od muškaraca gde se to ne čini, pa otuda postoji prilična neravnoteža u uzvrćanju emocionalne brige kada je u pitanju odnos između muškaraca i žena. Žene ne mogu da očekuju da će muškarci, u potpunosti, odgovoriti na njihove emocionalne potrebe, kao što to mogu očekivati muškarci. Sa druge strane, majke na neki način i uče svoje ćerke da tako nešto i ne očekuju od muškaraca. Majka koja odjednom dobija informaciju kako je njena ćerka u vezi sa drugom ženom - dakle onom koja joj može pružiti na planu emocionalnih potreba mnogo više nego što bi to učinio jedan muškarac - mogu osetiti razočaranje, jer one nikada nisu imale tako nešto - za sebe.

Reakcije majki mogu da budu i pozitivne. Moguća su neka razmišljanja i u tom smeru. Naime, mnoge majke (ako ne i većina) su socijalizovane na način da se žrtvuju za svoju decu. Ako prepoznaje da njena ćerka može dobiti više na planu emocionalnih potreba od druge žene, nego što bi to bio slučaj sa muškarcem, reakcija majke na ćerkin coming out može biti pozitivna. Naprimera, kada njena ćerka bira drugu ženu kao svoju partnerku, to može da znači da ćerka daje vrednost ženama. Kako se uloga žena u društvu percipira uglavnom kao manje vredna, majka može na određenom nivou doživljavati ćerkin izbor istovetno kao vrednovanje nje same. Zatim, žene su u svojoj socijalizaciji naučene da potiskuju svoj bes, a naročito onaj prema muškarcima. Kada se ćerka autuje majci kao lezbejka, u tom procesu može doći do potvrde majčinog potisnutog besa koji ona ima prema muškarcima i njenim dosadašnjim iskustvima sa njima. U tom procesu se može dogoditi da majka zauzme drugačiji stav prema sebi i svom životu i početi da u njega unosi promene o kojima dosad nije ni sanjala.

Naravno, moguće su reakcije majki koje su ambivalentne (a u primerima smo imali prilike da vidimo). Majke se mogu osećati ćerkinim izborom u isto vreme i odbačenim, ali na neki način i vrednijim u njihovom životu.¹⁰⁷

Reakcije ćerki, takođe, mogu biti pozitivne i negativne, kada je u pitanju njihov coming out majkama. Ćerke često osećaju krivicu ili strah i treba imati na umu da ta osećanja mogu biti sastavni deo njihove internalizovane homofobije. Ono rezultira pojavom samomržnje koja se može pojaviti u raznovrsnim oblicima.

Ćerkama nije jednostavno da ignorišu činjenicu da im se majke osećaju loše ili krivim zbog toga što su one lezbejke. Ćerke često nesvesno traže podršku ili potvrdu od svojih majki, a kako njihova reakcija može biti veoma negativna na coming out, pojavljuju se bes, razočaranje, stid. Ovakvo stanje može da preraste u začarani krug u kome su i majka i ćerka povređene i ljute međusobnim ne-razumevanjem ili neosetljivošću za osećanja one druge.

Sa druge strane, pak, ćerka lezbejka se može osećati pozitivno, jer potvrđuje vrednost ženskog roda, odbijajući društvenu poruku da je otac bolji od majke, izbegavši dvostruke poruke koje joj društvo šalje putem majčinog vaspitavanja. Na kraju krajeva, otvoren i iskren razgovor sa majkom i razotkrivanje svog lezbejskog identiteta, kao i odbijanje da živi život u laži, u značajnoj meri podiže ćerkin osećaj samopouzdanja (ovo, naravno, ne znači da je autovanje majci adekvatan izbor za svaku lezbejku).¹⁰⁸

Neke lezbejke su govoreći o svom coming out-u govorile o svojim majkama, ali i o porodici. Autovanje je veoma važan čin u socijalizaciji lezbejki individualno, ali ostavlja traga i na porodičnom planu.

Kada smo u intervjuima govorile o socio- kulturnim aspektima razotkrivanja lezbejskog identiteta, moglo se čuti da je najnepovoljnije to što je društvo izrazito homofobično. U tome su se složile gotovo sve. Sa druge strane, za veliku većinu lezbejki, činjenica da postoje i intenzivno rade lokalne ženske organizacije, odnosno lezbejske i LGBT/queer grupe i kolektivi se smatra veoma značajnim.

---

108 Ibid, str. 181

Za one koje rade ili su radile u organizacijama, programima ili su prisustvovala povremeno radionicama, skupovima ili seminarima, to predstavlja značajno iskustvo u građenju sopstvenog lezbejskog identiteta. *“Ja sam ‘prodisala’ u ženskim grupama i na radionicama”; “Labris oduvek neguje kulturu coming out-a”.*

Na pitanje, “ako se slažeš da je razotkrivanje lezbejskog identiteta emancipatorski čin, koju bi to jednu stvar izdvojila kao posebno osnažujuću za lezbejsko autovanje?”, dobila sam puno raznovrsnih sjajnih odgovora od svojih sagovornica, pa ih ovde popisujem u jednu objedinjenu listu: ženske i lezbejske organizacije moraju i dalje da rade na osnaživanju i edukaciji lezbejki, jer su mnoge lezbejke i dalje izolovane, bez informacija i neosveščene, da postoji lezbejska zajednica/zajednice, da lezbejska zajednica nastavi da bude osnažujuća, ali i da stvori više mesta za poštovanje različitosti, da je pristup informacijama ključan, a da je Internet posebno važan za lezbejski coming out, da lezbejke budu ekonomski samostalne, da se više radi na lezbejskom samoprihvatanju, da lezbejke biraju osobe od poverenja za autovanje i tako sebi stvaraju prirodne saveznice/saveznike, da je važno da se lezbejke ne autuju svakome i po svaku cenu, da iskustvo “izlaska iz ćutanja” lezbejki može da posluži i kao osnažujući model heteroseksualnim ženama, da je ključna podrška prijateljica u procesu coming out-a, da se lezbejke zaljube, jer je to “prirodna” motivacija za iskorak iz ćutanja o lezbejskom identitetu, da se unapređuje pravna regulativa, da zakon jasno štiti lezbejke, da se u medijima više govori o lezbejkama, da lezbejki ima više u javnoj sferi, da se piše o lezbejskom coming out-u i na kraju, da se radi na ovoj i sličnim knjigama.

Sociološki gledano, lezbejke se nalaze u jednom neobičnom položaju da pripadaju kulturi kojoj njihovi roditelji ne pripadaju. Većina, pak, kulturnih zajednica poseduje mrežu prirodne socijalizacije od rođenja u okviru koje deca uče o mehanizmima preživljavanja, ili imaju sisteme podrške, pre svega od strane svojih roditelja. Lez-

bejke, sa druge strane, odrastaju bez modela uloga i odgovarajućeg mentorstva.¹⁰⁹ U svojoj sredini sam se susrela samo sa jednom lezbejkom čija je majka lezbejka (do našeg intervjuja nije, nažalost došlo shodno tadašnjim prilikama tokom rada na knjizi). To bi mogao biti argument protiv stava prethodno izrečenog, sa dužnom ogradom da ni to ne znači nužno da bi majka lezbejka i ćerka lezbejka imale identične, slične, odnosno međusobno podržavajuće socijalne mreže ili mikrokulturu.

Dakle, složićemo se da lezbejke uglavnom odrastaju bez “srodnog” modela uloga, a treba da uzmemo u obzir i negativnosti i otpor koji se javlja pošto lezbejka u svojoj porodici progovori o svom identitetu. Lezbejke koje pripadaju manjinskim grupama imaju još teži položaj u svojoj porodici i kulturi. *“Kada romska zajednica bude prestala da bude tako zatvorena, onda će i položaj lezbejki biti bolji. Ali to je odgovornost većine”*, odnosno *“Ako se bar jedna Romkinja bude osećala dobro, onda možemo da govorimo da su počeli da se stiču uslovi da Romkinje lezbejke mogu da prave korak ka coming out-u.”*

Kada govorimo o Romkinjama lezbejkama ključno je da razmišljamo o stigmi povezanoj sa tri identiteta: žena, lezbejka i Romkinja.

Sociokulturno gledano, lezbejski coming out predstavlja složen proces u kome se odbacuju ustaljene kulturne norme, proklamuje ženska seksualnost i stavlja na izazov ono što nazivamo heteroseksualnom postavkom.¹¹⁰ Zbilja društveni i lični poduhvat.

Društveni dijalog: lezbejski identitet i akcija

U našem društvu, lezbejke još uvek žive nevidljivim životima. Opterećene homofobijom, mržnjom, različitim oblicima nasilja i sveopštim ljudskim neprihvatanjem, nedostatkom adekvatnih praksi, prostora i

---

109 Ibid, str. 186

110 Rich, Adrienne, *Prisilna heteroseksualnost i lezbijska egzistencija*, Kontra, 2002, Zagreb, str. 193

Šta su lezbejke rekle o svom coming out-u

društvenih uslova, lezbejke žive svoju stvarnu egzistenciju negde na margini našeg društva.

Da bi se to promenilo, lezbejkama, kao i gejevima, biseksualnim trans osobama je potrebna podrška, razumevanje i solidarnost na raznim planovima svoga života. Potrebno je da i mi preuzimamo odgovornost i korake za promenu svoga položaja.

Stvaranjem prostora u kome vodimo zajednički dijalog predstavlja ključno političko mesto na kome progovaramo o svojim identitetima. Sa tog mesta sledi akcija. A lezbejsko samootkrivanje, pokazao je rad na ovoj temi, jeste - akcija.

Rečnik pojmova

Down low - dole ispod -označava situaciju u kojoj lezbejka ili gej muškarac imaju vezu sa heteroseksualnim partnerom/partnerkom, ali istovremeno imaju skriveni seksualni život sa osobom istog pola. Javlja se kao posledica straha od odbacivanja u porodici ili široj zajednici i pritiska da se živi po heteronormativnom modelu.

Closet – prikrivanje - stanje privatnosti, prikrivenosti. (Otuda fraza to *come out of the closet*, izaći na videlo, pokazati se). 1. Simbolička slika prisilnog zatvaranja, sakrivanja (*closet* znači i mala, tajna prostorija i plakar) i (lažne) sigurnosti koja označava muk ne-heteroseksualnih osoba koji im nameće kulturni kod. 2. U *queer* teoriji ovaj termin nosi političku težinu kao “režim cenzure koju sprovodi dominantna kultura”. 3. Sinonim za homoseksualnu osobu koja prikriva svoju seksualnu orijentaciju. 4. “Plakar” (biti gej muškarac/lezbejka u tajnosti) ne predstavlja samo koncept tajne, nego i “tajnu posedovanja tajne” ili “kazivanja tajne”. Tajne su zanimljive kako zbog onoga što odaju tako i zbog onoga što skrivaju (po E. Sedvik Kosovski).

Closet case – skriveni slučaj - omalovažavajući termin u gej slengu koji je isprva označavao samo homoseksualca koji licemerno prikriva svoju orijentaciju kako bi zadržao društvenu poziciju, porodičnu čast, moralno držanje ili heteroseksualnu masku, iako drugi znaju da on nije ono za šta se izdaje. Danas je taj izraz proširen i odnosi se na osobe muškog i ženskog pola, koje odlučuju da prihvate svoju neortodoksnu seksualnu orijentaciju.

Cover up- pokrivanje - označava situaciju u kojoj su prijatelj ili prijateljica spremni da potvrde, pokažu da su u vezi (nekada i braku) sa homoseksualnom osobom i na taj način osiguraju privid heteroseksualne veze u homofobičnom okruženju.

Dan Ponosa – predstavlja koncept po kome lezbejke, gejevi, biseksualne i transdžender osobe treba da budu ponosne na svoj rodni identitet i seksualnu orijentaciju. U moderno doba se vezuje za Stounvolsku pobunu u Grinič Vilidžu, u Njujorku kada su se gosti lokalnog gay bara pobunili i uzvratili policiji na njihove uobičajene upade i hapšenja. U velikom broju zemalja se Dan Ponosa obeležava na gradskim ulicama i istovremeno predstavlja sinonim za proslavu različitosti i otpor stidu koji se tokom istorije, ali se i danas još uvek u mnogim zemljama i praksama upotrebljava kao mehanizam kontrole LGBT ljudi.

Dyke - sleng izraz za lezbejku. U homofobičnoj upotrebi izraz u načelu denotira lezbejku, posebno konotirajući izopačenost rodnog lika muškobanje. U kontekstu lezbejskog feminizma, ovaj se termin preuzima i prisvaja kao izraz ponosa koji označava lezbejku koja otvoreno prkosi konvencionalnim, sramnim implikacijama ovog termina. (Dyke se često pojavljuje poput: “leather dyke”, “glamour dyke”, “power dyke”, “diesel dyke”, “baby dyke” i “bull dyke”).

Feminizam – predstavlja široku paletu društvenih teorija, političkih pokreta i filozofija morala, uglavnom motivisanih i koncentrisanih na ženska iskustva, posebno u društvenom, političkom i ekonomskom domenu. Kao društveni pokret, feminizam je u velikoj meri koncentrisan na ograničavanje i /ili iskorenjivanje rodne nejednakosti i promovisanje ženskih prava i interesa, ali, takođe, uključuje i brigu o uticaju rodnih uloga na muškarce i njihovo ohrabrivanje da prevaziđu tradicionalne društvene norme.

Internalizovana homofobija – interiorizovana mržnja prema sebi koja nastaje kao posledica prihvatanja negativnih stereotipa opresivne zajednice. To podrazumeva često konfliktna osećanja da su ne-strejt osobe u srži loše; da na čitavom svetu nema sigurnog prostora, da se može verovati samo pripadnicima druge grupe; da

se pripadnicima iste grupe ne sme verovati; da radi sigurnosti svuda i uvek treba istupati i otkrivati svoju orijentaciju; da je ne-strejt ljubav loša i da se razlikuje od ostalih ljubavi.

Istopolna seksualna orijentacija – erotska, fizička i emotivna privlačnost prema osobama istog pola.

Labrys, Labris – mitska dvosekla sekira (jedna strana je ženama služila za kopanje i sejanje, dakle za hranjenje sebe i drugih, a druga za odbranu od neprijatelja – pa tako je simbolizovala nezavisnost žena - u odnosu na muškarce- u ratu i miru)¹¹¹, skiptar boginje Demetre (Artemide). Veruje se da su sekiru nosile skitske ratnice Amazonke. Danas označava simbol lezbejstva.

Lezbejka – (1) Žena koja se emotivno, društveno ili psihološki investira u druge žene. “Lezbejka” je jedan od najstarijih i najpozitivnijih termina za ne-heteroseksualne žene što u lezbejskoj feminističkoj teoriji ne označava samo seksualni identitet koji se sukobljava sa konvencionalnim rodnim očekivanjima od žena, već i društveni i politički identitet izgrađen u opoziciji prema muškom šovinizmu, patrijarhatu, heteroseksizmu i falocentrizmu. Sama reč potiče od imena grčkog ostrva Lezbos. (2) Američka grupa *Radikalne lezbejke* dala je 1970. godine čuveni odgovor na pitanje “Šta je lezbejka?”, rekavši da je “lezbejka bes svih žena kondenzovan do eksplozivnog stanja”. U publikaciji *Ženski identifikovana žena*, u kojoj se pojavila ova definicija, lezbejka se dalje definiše kao “žena koja je emotivno, seksualno, društveno i politički prvenstveno posvećena drugim ženama”. Pesnikinja i teoretičarka Edrijen Rič, u svojoj knjizi *Prisilna heteroseksualnost i lezbejska egzistencija*,

---

111 Mladenović, Lepa, *Kako je počelo organizovanje lezbejki i homoseksualaca u Beogradu*, u Prvo je stiglo jedno pismo, Petnaest godina lezbejskog i gej aktivizma u Srbiji i Crnoj Gori, 1990 -2005, (ur. Ljiljana Živković), Labris-organizacija za lezbejska ljudska prava, 2005, Beograd, str. 8

daje jednu više lezbejsko- feminističku analizu, kada sugeriše da je lezbejka žena koja odbacuje mušku moć i eksploataciju, te da tako seksualna priroda lezbejstva postaje irelevantna. Postoji i suprotstavljena struja, tzv. pro-seks lezbejki, koje tvrde da seksualna želja mora biti upravo ona karakteristika koja definiše lezbejku. (3) Žena koju fizički i/ili emotivno privlače isključivo druge žene. Izbegava se upotreba termina “homoseksualke”, “homoseksualne žene”, “žene koje ne vole muškarce”... Lezbejke u Srbiji koriste termin “lezbejke” ne “lezbijke” kako bi identifikovale sebe, tako da je termin “lezbejka” preporučljiviji od termina “lezbijka”.

Lezbejski kontinuum – fraza (koju je skovala Edrijen Rič) označava rušenje ideoloških barijera između heteroseksualnih žena i lezbejki na osnovu jedne unitarističke pretpostavke da sve žene, bez obzira na njihov seksualni izbor, dele neka specifično ženska isustva i feminističke želje kojima se istorijski i patrijarhalno poricala vrednost i/ili moralnost.

Lezbejski identitet – u 1. “esencijalističkom” smislu, žena u sebi prepoznaje neku unutarnju lezbejsku osobinu koja je za njeno sopstvo ili samoodređenje suštinska; u 2. “konstruktivističkom” smislu, tokom i posredstvom razotkrivanja, žena se identifikuje kao pripadnica jedne istorijski specifične lezbejske zajednice.

Lezbejski separatizam – 1. utopijski društveni pokret s kraja sedamdesetih i početka osamdesetih koji je imao nameru da distancira i razdvoji žene od muškaraca i svih onih koji su podržavali mušku suprematiju; 2. radikalne doktrine na kojima je pokret nastao: recimo, uverenje da seksističko društvo nije moguće reformisati, pošto je seksizam prva opresivna podela na osnovu koje su nastale sve ostale podele u ljudskom društvu.

Matrimonial closet – skrivanje u braku - psihološko stanje ili društveni uslovi queer osobe koja je stupila u brak sa strejt osobom, a koja ne zna za orijentaciju svog partnera/partnerke.

Outing – raskrinkavanje - ili javna obznana prikrivene homoseksualnosti neke poznate ličnosti koju izvode gej aktivisti (npr. Marija Šerifović je primer jednog od najpoznatijih autinga kod nas, prim.aut.)

Out – izvan - takođe može upućivati na kraj ili razrešenje [ishod (*outcome*); kraj škole (*school's out*)]; izgovor, alibi, ili na način da se od nečega pobjegne [laka eskivaža (*an easy out*)]; isticanje ili iscrpljenje [démodé (*outmoded*), zastareo (*outdated*)]; punoću ili suvišnost [okititi (*to deck out*), opremiti (*to rig out*)]; izjavu ili molbu [pozvati u pomoć (*to call out*)]. Ovaj termin, takođe, ne može da izbegne ni izvesne klasne protivrečnosti. Fraza “*coming out*” između ostalog referira i na ceremonije debitanata i razmetljiva predstavljanja visokom društvu, dok je fraza “*ins and outs*” skovana u XIX stoleću da označi siromahe lugalice koji su stalno tražili da ih ponovo prime u sirotinjski dom.¹¹²

Passing – provlačenje - doslovno “proći kao neko, nešto”, ili u žargonu, “provući se”. U *queer* slengu označava pretvaranje gej osobe da je strejt [strejtašenje].

Pronoun game - igra zamenicama/imenicama/glagolima u svakodnevnoj komunikaciji - označava čin/mehanizam u svakodnevnom govoru kojim se prikriva sopstvena ne-heteroseksualna orijentacija (tako recimo, lezbejka ne kaže eksplicitno “moja ljubavnica” ili “partnerka” nego “osoba sa kojom živim”, “bliska prijateljica”, ili upotrebljava muški rod umesto ženskog u kontekstu

---

¹¹² *Unutra/Izvan, gej i lezbejska hrestomatija*, (ur. Dajan Fas), Centar za ženske studije, 2003, Beograd, str. 21 (nap.)

partnera odnosno partnerke (kod ginekologa, kod rodbine na ručku, u razgovoru sa komšijama i sl.), zatim “mi” umesto “ona”, i sl. Ova vrsta jezičko- gramatičke “igre” je prisutna u komunikaciji sa ljudima pred kojima se lezbejke i gejevi nisu autovali. U situacijama gde bi otkrivanje sopstvene seksualne orijentacije imalo posebno štetan ishod (recimo gubitak posla) igranje igre zamenicama/ imenicama/ glagolima se može smatrati opravdanim činom prikrivanja svog identiteta. Ona se smatra “obmanjivanjem bez laganja” i uvek je zapravo stresna situacija za one koji je koriste, jer (još uvek) nisu prošli kroz uspešan proces coming out-a.

Rainbow flag – zastava duginih boja - priznati simbol gej, lezbejske, biseksualne i transrodne zajednice. Šest duginih boja reprezentuju raznolikost gej i lezbejske zajednice, zajednice koja obuhvata ljude različitog zaleđa, rasa, nacionalnosti.

Queer – nekada je označavao, i to u najboljem slučaju, žargon za homoseksualnost, a u najgorem termin za homofobično ruganje (“čudno”, “neobično”, “nastrano”). Poslednjih godina se koristi na drugačiji način, ponekad kao zajednički izraz za koaliciju kulturom marginalizovanih seksualnih samo-identifikacija, a ponekad da opiše teorijski model u nastajanju koji se razvio iz tradicionalnih gej- lezbejskih studija.

Safe space – siguran prostor - prostori gde se gej muškarci, lezbejke i biseksualne osobe osećaju dobro i sigurno u svojoj koži. Na tim mestima oni mogu govoriti o osobama sa kojima su u vezi bez straha da će biti kritikovani, osuđeni ili ismejani.

Safizam – označava lezbejsku ljubav, homoseksualnost među ženama. Potiče direktno od imena pesnikinje Sapfo (oko 600. god. p.n.e) koja je imala svoju pesničku školu na ostrvu Lezbos i uznošila ljubav prema ženama.

Significant other – značajni drugi/partner/ka - kovanica kojom se izbegava ustaljena, tradicionalna postavka muško ženskih rodni uloga u odnosima.

Seksualna (ili erotska) orijentacija: [seksualna privlačnost] - određuje *ko* nas seksualno (ili erotski) privlači, odnosno ko kod nas podstiče seksualni nagon, želju ili fantaziju. Seksualna orijentacija je kontinuum, a ne niz apsolutno različitih kategorija. Kategorije seksualne orijentacije podrazumevaju homoseksualne osobe koje privlače osobe istog pola; biseksualne osobe koje privlače osobe oba pola u manjoj ili većoj meri; heteroseksualne osobe koje privlače osobe suprotnog pola. Komponente seksualne orijentacije uključuju: (1) seksualne fantazije, (2) seksualnu privlačnost, (3) zaljubljanje, (4) emocionalne i afektivne preferencije, (5) stvarno seksualno iskustvo, (6) kvalitet tog iskustva, i najvažnije (7) ličnu identifikaciju. Relativna težina svake od tih komponenti u okviru opšte procene seksualne orijentacije neke osobe je još uvek otvoreno pitanje. Takođe, pitanje je da li je svih sedam komponenata jednako primenjivo na žene i muškarce. Neki faktori koji mogu uticati na različitosti su ženino rano homoerotsko iskustvo, uticaj feminističkog pokreta i ženina homoemocionalnost.¹¹³

Seksualno ponašanje – [seksualne prakse] - odnosi se na naše seksualne *radnje*. Iako se ne zna pouzdano kakvi su uticaji koji određuju seksualnu orijentaciju, kultura može prilično da utiče na seksualno ponašanje. Primera radi, neko može biti homoseksualne orijentacije, ali se zbog kulturne osude istopolne želje može zadovoljiti rodnim likom heteroseksualne osobe.

---

113 Golden, Carla, *Naša politika i naši odabiri, feministički pokret i seksualna orijentacija*, u Psihologija muške i ženske homoseksualnosti, Teorija, znanstvena istraživanja i kliničke primjene, (ur. Green, Beverly, Herek, Gregory M), Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, 1999, Zagreb, str. 94

Seksualni identitet – odnosi se na to kako *sebe* nazivamo i percipiramo. Ti nazivi uključuju “strejt”, “gej”, “bi”, “*queer*”, “neodređen/a”, “neodlučan/neodlučna”, “aseksualna/aseksualan” i dr. Naše seksualno ponašanje i način na koji sebe određujemo (identitet) predstavljaju stvar mogućeg izbora/odluke. Ima i onih koji tvrde da se i seksualna orijentacija može odabrati, ali se to mahom poriče.

Wimmin/wimyn/wymon - drugačije spelovanje reči *wo-man* i *wo-men* u doktrinama lezbejskog separatizma, kojim se iz reči briše trag muškog.

Woman-identified-woman/woman-loving-woman – **žena identifikovana kao žena – žena koja voli ženu** - lezbejsko feminističko određenje lezbejke.

Izvori¹¹⁴:

Ka nehomofobičnoj srednjoj školi, Analiza dela srednjoškolskih udžbenika u vezi sa tretmanom homoseksualnosti, (ur. Dušan Maljković), Gayten- LGBT Centar za promociju prava seksualnih manjina, 2008, Beograd

Prvo je stiglo jedno pismo, Petnaest godina lezbejskog i gej aktivizma u Srbiji i Crnoj Gori, 1990 -2005, (ur. Ljiljana Živković), Labris - organizacija za lezbejska ljudska prava, 2005, Beograd

Rečnik seksualnih različitosti, (priredila Tea Nikolić), Teagraf, Link,1999, Beograd

Stvaranje prostora, zapisi sa festivala Žurke i politika, (ur. M. Puača), QueerBeograd 2006, Beograd

Unutra/Izvan, gej i lezbejska hrestomatija, (ur. Dajan Fas), Kratak pojmovnik *queer* teorije (ur. A. Zaharijević), Centar za ženske studije, 2003, Beograd

www.wikipedia.org

---

114 U ponuđenom rečniku pojmova najviše sam koristila objašnjenja koja je prikupila, prevela i priredila Adriana Zaharijević za potrebe Gej i lezbejske hrestomatije Unutra/Izvan i srećna sam što je to učinila, jer sam ja mogla bolje da se fokusiram na druge termine koji su u direktnijoj vezi sa temom coming out-a.

Bibliografija

- Belenky, Mary Field, Clinchy, Blythe McVicker, Goldberger, Nancy Rule, Tarule, Jill Matuck, Ženski načini spoznavanja, Razvoj sebstva, svojeg glasa i svojeg duha, Ženska infoteka (Druga), 1998, Zagreb
- Bilten SOS telefona za žene i decu žrtve nasilja 6-7/1993, (ur. Nadežda Četković, Katarina Jeremić, Vera Litričin...et al;), SOS telefon za žene i decu žrtve nasilja, 1993, Beograd
- Boston Lesbian Psychologies Collective (ed.), Lesbian Psychologies, Explorations and Challenges, University of Illinois Press, 1987, Urbana and Chicago
- Čitanka, edukacija ženskih nevladinih organizacija za ljudska prava i medija o lezbejskim ljudskim pravima, Labris - organizacija za lezbejska ljudska prava, 2003/2004, Beograd
- Čitanka, od A do Š o lezbejskim i gej ljudskim pravima, 2. dopunjeno izdanje, (autori tekstova Dragana Vučković...et al; ur. Ljiljana Živković), Labris- organizacija za lezbejska ljudska prava 2006, Beograd
- Čitanka, od A do Š o lezbejskim i gej ljudskim pravima, 3. dopunjeno izdanje, (autorke/autori tekstova Diana Miladinović... et al; ur. Marija Savić), Labris- organizacija za lezbejska ljudska prava, 2009, Beograd
- DRUGI, od patrijarhalne konstrukcije do alternativne politike, Žene u crnom, Queeria, 2006, Beograd
- Džagous, Anamari, Queer teorija: Uvod, Centar za ženske studije, 2007, Beograd
- Falco, Kristine L, Psychotherapy with Lesbian Clients: Theory into Practice, Brunner/MAZEL, Publishers, 1991, New York
- Feminističke sveske 3-4/1995, (ur. Nadežda Četković, Zorica Mršević, Slavica Stojanović, Ljiljana Vuletić), Autonomni ženski centar, 1995, Beograd

- Freire, P, *Pedagogy of the Oppressed*, Continuum, 1992, New York
- gAY (tO) 2, mAGAZIN ZA qUEER tEORIJU i kULTURU, gAYTEN IGBT, 2002, Beograd
- Gilligan, Carol, *In a Different Voice, Psychological Theory and Women's Development*, Harvard University Press, 1993, Cambridge, Massachusetts, and London, England
- Golden, Carla, *Diversity and Variability in Women's Sexual Identities, Lesbian Psychologies, Explorations and Challenges*, Boston Lesbian Psychologies Collective (ed.), University of Illinois Press, 1987, Urbana and Chicago
- Golden, Carla, *Naša politika i naši odabiri, feministički pokret i seksualna orijentacija*, u *Psihologija muške i ženske homoseksualnosti, Teorija, znanstvena istraživanja i kliničke primjene*, (ur. Green, Beverly, Herek, Gregory M), Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo 1999, Zagreb
- Griffin, Carolyn Welch, Wirth, Marian J., Wirth, Arthur G, *Više od prihvatanja, Roditelji djece sklone vlastitom spolu govore o svojim iskustvima*, Publicum, 1997, Zagreb
- Irigaray, Lis, *Quand Nos Levres Se Parlent*, u *SOS Bilten za žene i decu žrtve nasilja 6-7/1993*, Autonomni ženski centar, 1993, Beograd
- Izbrisano iz teksta: *Kako se seksualnost koristi da bi se napalo organizovanje žena (izveštaj napisala Sintija Rotšild)*, Rekonstrukcija Ženski fond, 2007, Beograd
- Ka nehomofobičnoj srednjoj školi, Analiza dela srednjoškolskih udžbenika u vezi sa tretmanom homoseksualnosti*, (ur. Dušan Maljković), Gayten- LGBT Centar za promociju prava seksualnih manjina, 2008, Beograd
- Kako se orijentišemo? Studija o seksualnoj orijentaciji*, (ur. Tea Nikolić), DEVE, 2004, Beograd
- Karleuša, Maša, *Coming out proces i mentalno zdravlje homoseksualaca*, Queeria centar za promociju kulture nenasilja i ravnopravnosti, 2007, Beograd

- Labrys, J, Istorija lezbijskog pokreta u Srbiji, u *Ka vidljivoj ženskoj istoriji, Ženski pokret u Beogradu 90-tih* (ur. Marina Blagojević), Centar za ženske studije, istraživanja i komunikaciju, 1998, Beograd
- Lord, Odri, *Sestra autsajderka: eseji i govori*, Feministička 94, Žene u crnom, 2002, Beograd
- Lutkice za devojčice, životna priča Čarne Ćosić (1974 - 2006), (ur. Veronika Mitro i Biljana Stanković), Novosadska lezbejska organizacija, 2008, Novi Sad
- Ljubav, u stvari... Lične priče o lezbejskim partnerskim odnosima, (ur. M. Savić, R. Grubačić i Lj. Živković), Labris - organizacija za lezbejska ljudska prava, 2008, Beograd
- Maljković, Dušan, Dvostruka scena prikrivanja, u *gAY (tO) 2, mAGAZIN ZA qUEER tEORIJU i kULTURU, gAYTEN LGBT 2002*, Beograd
- Mapiranje mizoginije u Srbiji: Diskursi i prakse (ur. Marina Blagojević), Asocijacija za žensku inicijativu, 2000, Beograd
- Markunova, Š, Druge među nama – lezbejke, u *Žene za mir*, (ur. Staša Zajović), Žene u crnom, 1999, Beograd
- Mladenović, Lepa, Društveni mehanizmi homofobije, interni tekst dostupan autorki
- Mladenović, Lepa, Feministička etika brige za duševno zdravlje braniteljki ljudskih prava, tekst je deo *Resource Book on Women Human Rights Defenders*, 2006
- Mladenović, Lepa, Kako je počelo organizovanje lezbejki i homoseksualaca u Beogradu, u *Prvo je stiglo jedno pismo, Petnaest godina lezbejskog i gej aktivizma u Srbiji i Crnoj Gori*, 1990 - 2005, (ur. Ljiljana Živković), Labris - organizacija za lezbejska ljudska prava, 2005, Beograd
- Mršević, Z, Imamo li kostur u ormanu?, u *Žene za mir*, (ur. Staša Zajović), Žene u crnom, 1998, Beograd
- Mršević, Zorica, Coming out: Strategija identiteta, u *Mapiranje mizoginije u Srbiji: Diskursi i prakse* (ur. Marina Blagojević), Asocijacija za žensku inicijativu, 2000, Beograd

Bibliografija

- Mršević, Zorica, Lezbejska usamljenost, u Mapiranje mizoginije u Srbiji: Diskursi i prakse, II tom (ur. Marina Blagojević), Asocijacija za žensku inicijativu, 2004, Beograd
- Neko je rekao feminizam, Kako je feminizam uticao na žene XXI veka, (ur. A. Zaharijević), Žene u crnom, Centar za ženske studije i istraživanje roda, Rekonstrukcija Ženski fond, 2007, Beograd
- Nestle, Joan, The Persistent Desire, a Femme-Butch Reader, Alyson Publication, Boston, 1992
- Opet bih bila lezbejka, Prvih pet godina rada, od 1995. do 2000, Labris- organizacija za lezbejska ljudska prava, 2001, Beograd
- Ovo je zemlja za nas, Izveštaj o stanju ljudskih prava LGBT osoba u 2008. godini, Gej Stejt Alijansa i CeSID, 2009, Beograd
- Piercy, Marge, "Unlearning to Not Speak", u To be of use, Doubleday, 1973, New York
- Popadić, Dušica, Koliko nedostatak pozitivnih role modela utiče na coming out lezbejki?, u Pravo na lezbejsku egzistenciju u Srbiji, Labris - organizacija za lezbejska ljudska prava, 2006, Beograd
- Pravo na lezbejsku egzistenciju u Srbiji, (autorka članaka Dušica Popadić), Labris - organizacija za lezbejska ljudska prava, 2006, Beograd
- Prvo je stiglo jedno pismo, Petnaest godina lezbejskog i gej aktivizma u Srbiji i Crnoj Gori, 1990 -2005, (ur. Ljiljana Živković), Labris - organizacija za lezbejska ljudska prava, 2005, Beograd
- Psihologija muške i ženske homoseksualnosti, Teorija, znanstvena istraživanja i kliničke primjene, (ur. Green, Beverly, Herek, Gregory M), Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo 1999, Zagreb
- Rečnik seksualnih različitosti, (priredila Tea Nikolić), Teagraf, Link, 1999, Beograd
- Rich, Adrienne, Prisilna heteroseksualnost i lezbijska egzistencija, Kontra, 2002, Zagreb
- Rič, Edrijen, Žene i čast: beleške o laganju., Feminističke sveske 7-8/1997, Autonomni ženski centar, 1997, Beograd

Stvaranje prostora, zapisi sa festivala Žurke i politika, (ur. M. Puača), QueerBeograd, 2006, Beograd

Šta ti srce kaže, Lične priče lezbejki o coming out-u, (ur. Ljiljana Živković, Sunčica Vučaj), Labris - organizacija za lezbejska ljudska prava, 2006, Beograd

Unutra/Izvan, gej i lezbejska hrestomatija, (ur. Dajan Fas), Centar za ženske studije, 2003, Beograd

Velzel, van Liselotte, Down and Out in Belgrade: An Ethnographic Account on the Everyday Life Experiences of Gays and Lesbians in 2004, Beyond the pink curtain – everyday life of LGBT people in Eastern Europe, (ed. By R.Kuhar, J. Takács), Mirovni Institut, 2007, Beograd

www.defendingwomen-defendingrights.org

LGBT organizacije u Srbiji

Beograd

Gayten-LGBT – centar za promociju prava seksualnih manjina
www.gay-serbia.com

Gej lezbejski info centar (GLIC)
www.gayecho.com

Gej strejt alijansa (GSA)
www.gsa.org.rs

Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava
www.labris.org.rs

Siguran puls mladih (SPY)
www.spy.org.rs

Queer Beograd
www.queerbeograd.org

Queeria centar

Novi Sad

Novosadska lezbejska organizacija (NLO)
www.n-l-o-org

Šabac

Asocijacija Duga

Zrenjanin

Taboo – grupa za afirmaciju različitosti

LABRIS - o organizaciji

Labris je organizacija koja smatra pravo na različitu seksualnu orijentaciju jednim od osnovnih ljudskih prava i radi na iskorenjivanju svih oblika nasilja i diskriminacije nad lezbejkama i ženama drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne.

Labris je organizacija koja je osnovana u Beogradu 1995. godine. Nastala je iz gej i lezbejskog lobija – Arkadija, osnovanog 1990, a registrovanog 1994. godine u Beogradu.

Prvih šest godina Labris je za realizaciju svojih aktivnosti koristio prostorije i opremu dve ženske organizacije. Organizacija je dobila svoj prostor 2001. godine, što je pomoglo realizaciju njenih aktivnosti.

U osnovi, rad Labrisa je podeljen u tri glavne oblasti: rad sa lezbejskom zajednicom, edukacija i umrežavanje sa drugim organizacijama i institucijama, kao i aktivnosti na polju zagovaranja i lobiranja za LGBT prava. Rad sa lezbejskom zajednicom podrazumeva osnaživanje lezbejki da prihvate svoj identitet i rade na umanjenju sopstvene internalizovane homofobije putem edukativnih i društvenih aktivnosti i pružanja psihosocijalne podrške lezbejkama. Deo koji se odnosi na edukaciju i umreževanje podrazumeva rad na institucionalizaciji lezbejskih i LGBT prava uopšte, a aktivnosti javnog zagovaranja i lobiranja za LGBT prava podrazumevaju napore usmerene ka izmeni zakonodavstva koje će biti LGBT-inkluzivno i koje će obezbediti LGBT osobama jednakopravan tretman i zaštititi ih od svih oblika nasilja i diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije.

Za prethodnih četrnaest godina rada, neka od najznačajnijih dostignuća Labrisa uključuju: organizovanje prve Parade ponosa 2001. godine, organizovanje tri Lezbejske nedelje – skupova lezbejki iz zemalja bivše Jugoslavije, pokretanje psihološkog savetovališta za lezbejke i biseksualne žene, pokretanje prvih lezbejskih novina “Labris”, pokretanje pravnog savetovališta za LGBT osobe,

organizovanje serije edukativnih seminara namenjenih lezbejkama, pokretanje prve medijske kampanje za promociju prava LGBT osoba, učešće u izradi Nacionalnog plana akcije za poboljšanje položaja žena i unapređenje rodne ravnopravnosti, lobiranje za usvajanje Zakona protiv diskriminacije, promene diskriminatorsnog upitnika za dobrovoljne davaoce krvi Republičkog instituta za transfuziju krvi, lobiranje Srpskog lekarskog društva da javno objavi da homoseksualnost nije poremećaj i organizacija Povorke ponosa 2009. godine.

Ciljevi Labrisa su:

1. Fokusirano se zalagati za ravnopravnost LGBT osoba pred zakonom i implementaciju postojećih zakonskih propisa koji štite prava LGBT osoba, u saradnji sa drugim LGBT i ostalim nevladinim organizacijama za ljudska prava
2. Povećati vidljivost LGBT tema koje se afirmativno prezentuju u javnosti
3. Intenzivirati komunikaciju i saradnju sa drugim LGBT organizacijama, nevladinim organizacijama za ljudska prava i institucijama koje pružaju pravnu pomoć i zaštitu u slučajevima nasilja i diskriminacije nad LGBT osobama
4. Pružiti lezbejkama i drugim neheteroseksualnim ženama adekvatnu podršku za prihvatanje sopstvenog identiteta i smanjenje internalizovane homofobije
5. Senzibilisati i edukovati stručnjake i stručnjakinje u institucijama o LGBT pravima i homofobiji i učiniti ih dostupnim LGBT populaciji
6. Započeti dijalog o načinu na koji se tema homoseksualnosti tretira u formalnom obrazovnom sistemu

CIP

